

November 2021

Ekstern utredning

**Nederlag og seire - Lulesamene i Tysfjord etter
2.verdenskrig**

Jens-Ivar Nergård

Ekstern utredning

Nederlag og seire - Lulesamene i Tysfjord etter 2.verdenskrig

Jens-Ivar Nergård

Innholdsfortegnelse

1	Innledende avklaringer.....	3
2	To begivenheter før og under krigen som har preget det lulesamiske miljøet.....	5
3	Eksposé over utviklingen i Tysfjord etter krigen.....	6
3.1	Et flerkulturelt fellesskap.....	7
3.2	Hovedtrekk ved skoleforholdene i Tysfjord.....	11
3.3	Kjøpsvik – et moderne industrisamfunn i et samisk område.....	13
4	Boligaksjonen i Tysfjord.....	15
5	Læstadianismen: Kulturbastion med doble bindinger	20
6	Árran lulesamisk senter som drivkraft i Tysfjord-samfunnet	26
7	Det store nederlaget – overgrepssakene i Tysfjord.....	28
8	Fremtidige lulesamiske mulighetsrom	34
9	Litteratur	36

1 Innledende avklaringer

Teksten presenterer noen hovedlinjer i situasjonen til den samiske befolkningen i Tysfjord etter 2. verdenskrig. Innafor rammen som er til disposisjon for teksten, er sentrale tema som griper inn i hverandre sterkt nedskalerte. Dagsaktuelle forhold i Tysfjordsamfunnet har synlige utviklingslinjer tilbake til tiden før krigen, og det har vært en utfordring å prioritere mellom aktuelle tema. En annen utfordring ved oppdraget er at flere bidragsytere har tatt for seg ulike tidsperioder uten tilgang til hverandres arbeid. Den ene hånden vært uvitende om hva den andre har gjort.

Den lulesamiske befolkningen er bosatt på begge sider av riksgrensen mellom Norge og Sverige. På svensk side bebor lulesamene store områder i Lule lappmark der Jokkmokk og Gällivare har den største konsentrasjonen av lulesamer. I Norge finner vi den lulesamiske bosettingen i et område som strekker seg fra Fauske og Bodø i sør til søndre del av Ballangen i nord. Hovedområdet er Tysfjord, Sørfold og Hamarøy som tidligere var egne kommuner. Drag har i dag blitt senter for den lulesamiske befolkningen i Norge med 800 innbyggere.

Det lulesamiske bosetningsområdet i Tysfjord

Kart: Árran Julevsáme guovdásj

Det er utstakt kontakt mellom de lulesamiske miljøene på tvers av riksgrensen med stor betydning for begge miljøene. Rammen for teksten åpner i beskjedne grad for å omtale samkvemmet i det lulesamiske miljøet på tvers av grensen.

I dag finner vi hovedtyngden av den lulesamiske bosettingen i Norge konsentrert i dagens Hamarøy kommune. Hamarøy ble egen kommune i 1837 og hadde uendret grense til 1964 da området ble overført til nabokommunene Tysfjord og Steigen. Fra 1. januar 2020 ble Tysfjord kommune delt mellom Narvik og nye Hamarøy. Området på nord- og østsiden av fjorden fra Kjøpsvik til Ballangen ble slått sammen med Narvik kommune. Områdene sør og vest for av Tysfjorden ble etablert som nye Hamarøy kommune som også fikk det samiske navnet *Hábmera suohkan*.

Oppslutningen om nye Hamarøy kommune i det samiske miljøet var langt på vei delvis et strategisk valg. Ønsket om å bli løst fra den sterke innflytelsen Kjøpsviksamfunnet hadde over regionen og det samiske miljøet var viktig. Over lang tid hadde Kjøpsvik kommune utviklet seg til et sterkt norsk industrimiljø som hadde kapasitet til å overskygge den samiske befolkningen og samiske interesser. Noen oppfatter at den dominerende siden ved industrisamfunnet i Kjøpsvik har bidratt til å degradere samisk tradisjon selv om industrimiljøet også bød på trygge arbeidsplasser for den samiske befolkningen. Mange samer har opplevd å bli usynliggjort i et sterkt industrisamfunn der en arbeiderklassekultur var mer synlig enn samisk tradisjon. Om reorganiseringen av det samiske miljøet i nye Hamarøy kommune skaper en ny vår i det samiske miljøet i Tysfjord, gjenstår å se.

Mitt oppdrag for Sannhetskommissjonen er:

«..en utredning som undersøker og beskriver norske myndigheters politikk og virksomhet i det lulesamiske området med vekt på Tysfjord og Hamarøyområdet. Fremstillingen skal ta for seg utviklingstrekk, sosiale og økonomiske konsekvenser i etterkrigstida fram til i dag. På hvilken måte sakkett for eksempel deler av befolkningens materielle levekår akterut fra 1950- og 60-tallet slik at de ikke fikk ta del i den allmenne velferdsutviklingen? I den sammenhengen vil det være naturlig å belyse betydningen av den statlige boligaksjonen som fant sted 1971-1979. Samtidig må vesentlige sider ved Tysfjordsaken belyses».

En så omfattende oppgave innafor en knapp tekstramme har vært utfordrende. Fra starten ønsket Sannhetskommissjonen en kortere tekst enn den som foreligger, men en utvidet tekstramme ble framforhandlet underveis. Tekstens volum har krevd strenge prioriteringer og gir rom bare for noen av de dominerende utviklingstrekkene i det lulesamiske miljøet etter 2. verdenskrig. Noen av dem er skygger fra tiden før krigen inn i etterkrigstida.

I en omarbeidet og utvidet form vil denne teksten bli publisert som bok.

Tromsø, november 2021

Jens-Ivar Nergård

2 To begivenheter før og under krigen som har preget det lulesamiske miljøet

To begivenheter har påvirket det lulesamiske miljøet og Tysfjordsamfunnet sterkt etter krigen. Begge skapte mistro til norske myndigheter og har preget forholdet til det norske samfunnet fram til i dag.

Den første et forskningsprosjekt som i Tysfjord omtales som «hodeskallemålingene». Det var forskning innafør fagområdet fysiske antropologi som ble gjennomført av ekteparet Alette og Kristian Schreiner ved Anatomisk institutt i Oslo. De gjennomførte sine studier i Tysfjord i 1914 og 1921. Målet med prosjektet var å avdekke befolkningens eventuelle rasemessige kjennetegn. Dette var i raseforskningen storhetstid og slik forskning foregikk flere steder i Norge. Ekteparet Schreiners forskning innebar målinger av hodeskalle og kroppsbygning blant et utvalg av lulesamer. De oppsøkte Hellemofjorden første gang i 1914, blant annet etter råd fra lappologen Just Qvigstad i jakten på det typisk samiske. Ideen var basert på en vitenskapelig hypotese om at fysiologiske særtrekk, blant annet skalleform og kroppsbygging, avbildet rasemessige forskjeller. En gren av denne tenkningen er kjent som «frenologi» som fikk innpass i psykiatrien der antakelsen var at skalleformens fysiologiske trekk, kunne utsi noe om den mentale konstitusjonen. Disse ideene hadde stor oppslutning i ulike miljø i Europa, men forbindes også med intellektuelle i Skandinavia. Bjørnstjerne Bjørnson blant flere brukte samtidens fagsjargong som skilte mellom «langskaller» og «kortskaller».

Ekteparet Schreiner fant ingen holdbare data som bekreftet deres hypoteser. Kristian Schreiner var en internasjonalt anerkjent forsker innafør fagfeltet fysisk antropologi, blant annet høyt respektert i Tyskland (Kyllingmark, 2018). Da han oppdaget hvordan hans forskning inspirerte det nazistiske miljøet, la han den til side. Da krigen kom til Norge nektet Schreiner å samarbeide med nazistene. Som straff fikk han et langt fangenskap på Grini og ble senere avskjediget fra sin stilling ved Anatomisk Institutt. Men i Tysfjord hadde skaden allerede skjedd. I alt hadde 210 samer blitt undersøkt i 1914 og 1921 der opptil 28 målinger per person ble utført (Evjen, 1999). Folks egen erfaring og ryktet om prosjektet der også samiske graver ble åpnet, har siden hatt stor negativ innvirkning på Tysfjords samiske befolkning. Forskningsresultatene ble publisert internasjonalt og var i den forstand utilgjengelige for folk flest, men i Tysfjord fikk forskningen en lokal fortolkning som blant annet ble koplet til en tiltakende motstand og trakassering av det samiske miljøet. Forskerne la heller ikke skjul på hvordan de oppfattet sine forskningsobjekter. Bjørg Evjen gjengir Alette Schreiners forord til Tysfjordstudien: «Som ofte er tilfelle med primitive mennesker, var også våre lapper, til tross for sin barnslige nysgjerrighet og sin vennlighet, for det meste motvillige til å underkaste seg en nøyaktig undersøkelse, spesielt når det gjaldt å kle av seg på kroppen...» (Evjen, 2017/2018, Schreiner. A., 1932).

Undersøkelsene skapte frykt og ble et synlig uttrykk for myndighetenes oppfatning av samer og hva det norske samfunnet kunne tillate seg mot den samiske befolkningen. Forskingen til ekteparet Schreiners har helt fram til våre dager blitt oppfattet som et uttrykk for norske myndigheters holdning til den samiske befolkningen.

Den andre store saken som har preget Tysfjordsamfunnet etter 2. verdenskrig og fortsatt gjør det, er den behandlingen de samiske grenselosene fikk. De reddet et stort antall flyktninger over

riksgrensen til Sverige på flukt fra tyskerne. Etter krigen ble losene beskylt for landsforræderi og offentlig tiltalt for det. Saken kom under etterforskning av politiet i Narvik og var lenge uavklart til den ble henlagt i 1948 (Neerland Soleim, Nergård, Andersen, 2015). Anklagene mot losene holdt liv i rykter lenge etterpå. Derfor har Tysfjordsamfunnet vært opptatt å ta et oppgjør om saken og å få en offentlig beklagelse fra øverste politiske hold i Norge. Appellen gikk også til Kongehuset som la en forsonende hånd på saken og gjorde det mulig for etterkommerne av losene å legge den bak seg, men den har aldri blitt glemt i Tysfjord.

For Tysfjordsamfunnet bekreftet etterspillet av anklagene at utakk er verdens lønn. Den store innsatsen de samiske losene gjorde med å berge flyktninger i sikkerhet over grensen, betalte seg dårlig for mange av dem. Beskyldninger om at de tok seg urimelig betalt, utnyttet flyktningenes situasjon og forlot dem til en uviss skjebne rett over Riksgrensen, rammet hardt. Losene var vergeløse mot beskyldningene som ikke bare rammet losene og deres familier, men hele den samiske befolkningen i Tysfjord. Store familienettverk hadde stått bak og organisert farefulle operasjoner der de risikerte sine egne liv. De forserte tyske stillinger langs losrutene fra Hellemobotn fram til Riksgrensen. Losene snek seg med sine følger forbi de tyske vaktpostene, ofte om nettene og gjerne i snøfall som dekket sporene. Neste morgen måtte de være hjemme i husene sine og starte dagen tidlig slik at de tyske patruljene som ofte bodde nært gårdene deres, ikke skulle oppdage at de hadde vært hjemme fra på sine oppdrag (Neerland Soleim m.fl., 2015).

Lostrafikken fra Tysfjord var ikke bare heroisk innsats fra losene. Den krevde også en organisert tilbringertjeneste der flyktninger ble ført fram til fluktrutene over grensen fra ulike områder. Det nettverket som organiserte trafikken sørget for mat og klær til flyktningene på de krevende turene. Noen av losene i Tysfjord brakte flykninger fra sidefjordene fram til hovedruta som startet i Hellemobotn. En av de legendariske losene var samekvinnen Anna Pedersdatter, eller Anna i Makkvatnet som hun ble kalt lokalt. Hun loset en lang rekke norske og utenlandske flyktningene over fjellet mellom Strinda og Musken. Anna bodde alene på en fjellgård og loset flyktningene forbi tyske vaktposter og stillinger om natta. På dagtid hendte det at tyske soldater på patrulje i området kom på besøk og fikk servert kaffe hos henne. Annas uredde innsats burde gitt både hedersbevisninger og oppmerksomhet etter krigen, men som de fleste samiske losene ble hun glemt.

Alle fluktrutene var organisert av familier og nabolag. De involverte visste at om de ble tatt, ville tyskerne ikke spare deres liv. De fleste losene døde uten takk og med en uoppgjort sak med norske myndigheter. Ryktene om losene i Tysfjord har preget det lulesamiske miljøet etter krigen og bidratt til å svekke befolkningen tiltro til norske myndigheter. Ryktet flere av losene fikk etter krigen har preget en del av Tysfjordsamfunnets selvforståelse og skapt ambivalente holdningene til det norske samfunnet fram til vår tid. Anklagene mot losene økte mistroen til norske myndigheter og bidro til at det samiske miljøet isolerte seg ytterligere og påvirket mange livsskjebner i Tysfjord.

3 Eksposé over utviklingen i Tysfjord etter krigen

Etterkrigsperioden har vært tiden for de store omveltningene i Tysfjord. Det har vært tidsepoken der det samiske miljøet for alvor møtte storsamfunnet og norsk myndighetsutøvelse.

3.1 Et flerkulturelt fellesskap

I Tysfjord blir det sagt at 1/3 av befolkningen er lulesamer, 1/3 er sjøsamer og 1/3 er en blanding av samer og nordmenn. Historikeren Alf Ragnar Nielssen hevder at den sjøsamiske befolkningen i Tysfjord var den dominerende gruppen fram til slutten av 1700-tallet, men fra da i stadig større grad sammensmeltet med tilflyttede nordmenn (Nielssen, 1994). Sjøsamenes liv var sterkt bundet til den såkalte «finneodelen» som gav særskilte rettigheter til bruken av jord. I Nordland og Nord-Troms falt ordningen bort 1760-80. Det svekket betydningen av å være «sjøfind» samtidig som tilflyttede nordmenn slo seg ned i deres områder langs de fiskerike fjordarmene og gikk inn i den levemåten sjøsamene allerede hadde. Nielssen siterer sokneprest Gjølme i Tysfjord (1874-78) som i kallsboka blant annet skrev: «De egentlige Tysfjærdinger er norskfiserede ætlinger af den lappiske befolkningen. De er i særdeles høy grad opblandet med innflyttede folk, navnlig sydfra...». Kombinasjonsnæringene bidro sterkt til harmoniseringen mellom de to gruppene og visket ut tydelige skiller mellom dem i bosettingsområdene de i stor grad delte. Med utviskede kulturforskjellene forsvant gradvis de språklige slik at den sjøsamiske befolkningen delvis ble borte. Sjøsamene som var de eldste bosetterne i Tysfjord, ble sterkt marginaliserte. Nielssen hevder at de i stadig større grad snakket norsk i møtet med nordmenn, men brukte samisk som hjemmespråk. Det svekket den sjøsamiske selvbevisstheten. Grundige studier av de virksomme drivkreftene i denne transformasjonsprosessen mangler og omtales noen ganger bare som fornorskning uten at det i seg selv forklarer denne utviklingen. På dette området står dessuten to historiesyn mot hverandre: Det ene hevder at folk oppfattet det fordelaktig å være norske og frivillig valgte å gi opp sin samiske tilhørighet. Det andre hevder at samene følte seg tvunget til å gi opp sin fortid både fordi det var et politisk mål og at det av den grunn heller ikke ble langt til rette for å bevare sjøsamisk språk og tradisjon.

Den tidlige kontakten over riksgrensen i det lulesamiske området var den nomadiske reindrifta. Den dannet også grunnlaget for den faste lulesamiske bosettinga i Tysfjord. Den årlige flyttingen mellom vinterbeitene i det svenske innlandet til sommerbeitene i Tysfjord fra 1600-tallet, var opprinnelig selve ryggraden i den lulesamiske regionens bruk av det store området som ble delt av den nye riksgrensen i 1751. Tyngdepunkt for reindrifta i Tysfjord var områder på Hamarøy og de indre områdene av Tysfjorden (Kalstad, 2020). De svenske siidaene hørte hjemme i Sirkas sameby i Jokkmokk og traktene rundt Gällivare. Disse områdene i Sverige er sammen med det lulesamiske miljøet i Tysfjord fortsatt et felles referanseområde for hele den lulesamiske befolkningen. Den permanente lulesamiske bosettingen i Tysfjord kom tidlig på 1800-tallet og tok i store trekk i bruk områder som hadde vært benyttet av den nomadiske og grenseoverskridende reindriften. Svein Roald Nystø skriver i Årbok for Tysfjord i 1983 at samene i Tysfjord er etterkommere av reindriftssamer (Nystø, 1983). Det gjelder bare for den lulesamiske befolkningen.

Historikeren Rønnebu skriver i Årbok for Tysfjord 2008: «Kilder seint på 1700-tallet og folketellinga i 1801 viser at de 'nye' av lulesamisk opphav, begynte å etablere seg i Tysfjorden. Men det er først utover 1800-tallet at vi ser det som minner om en eksplosiv tilknytning til denne gruppa. På grunnleggende områder skilte de seg ut. De etablerte seg i de indre delene av

Hellemofjorden, der de ikke møtte nevneverdig konkurranse fra bumenn og sjøsamer. Noen etablerte seg i små 'enklaver' i andre deler av Tysfjorden» (Rønnebu, 2008).

Lulesamene registrerte at de selv talte et samisk språk som var så vesensforskjellig fra 'finnegiælla», sjøsamenes språk og at språkene var gjensidig uforståelige. Det innebar at de to gruppene oppfattet seg som to ulike grupper (Evjen, 1988).

I mange lulesamiske hjem i Tysfjord har samisk vært hjemmespråk sammenhengende fra de kom til Tysfjord fram til vår tid. På skolen fikk de utfordringer fordi undervisningen foregikk på norsk (NOU: 2000:3). Få snakket norsk og de fleste av lærerne hverken forsto eller snakket samisk. En av de lulesamiske informantene i Tysfjord som var elev på 1950-tallet, spøkte med at han ikke visste at han snakket samisk før han begynte på skolen. I flere av de veiløse bygdene var det ikke egne skolehus. Undervisningen ble gitt av omreisende lærere, noe som i samiske bygder bidro til språkets overlevelse. Så lenge de fleste barna bodde hjemme, hørte de til et samisk språkmiljø. Den desentraliserte skolestrukturen ga det samiske miljøet en viss innflytelse over forholdet mellom barnas samiske verden og det norske samfunnets påvirkning av dem i skolen.

Den desentraliserte skoleordningen ble avvirket de fleste steder like før eller like etter 2. verdenskrig, men lulesamene levde i spredte bosetninger og veiløse bygder også i de første etterkrigsårene. Deres hovedområder var de indre områdene på begge sider av Tysfjorden. Bygdene var Hellemobotn, Nordbukt, Grunnfjord, Nes, Mannfjord, Sørfjord og Steffjord på fjordens nordøstlige side og Musken, Leirelv, Helland og Drag på den sørvestlige siden. I tillegg var det lulesamisk bosetning på Hamarøy og i Sørfold og i noen bygder helt ned til Fauske. Majoriteten bodde i de innerste delene av fjorden og derfra er det nært til de lulesamiske bosetningsområdene på den svenske siden av riksgrensen. I luftlinje er avstanden fra Hellemobotn til grensen bare 6 kilometer og til Vaisaluokta der det er bosetting på svensk side er avstanden 25 kilometer fra grensen. På norsk side er terrenget bratt og utfordrende for den som ikke er kjent i området.

Den faste lulesamiske bosettingen i Tysfjord var etterkommere av familier i nomadisk reindrift som etablerte et fastboende liv. De tok opp kombinasjonsnæringene som baserte seg på ressursene naturen i området bød på. Levemåten var velprøvd i den sjøsamiske livsformen der kombinasjonen av fiske, småbruk, utmarksbruk og jakt var ryggraden i levemåte og livsform. Fram til 2. verdenskrig levde de fleste i Tysfjord av kombinasjonsnæringer med ustrakt naturalhushold. De utnyttet mulighetene den fiskerike fjorden bød på, og fisket ble i kombinasjonen med småbruket og jakt hovedgrunnlaget i økonomien. Noen steder var skogsdriften viktig for husholdenes økonomi slik som i Hellemobotn der det også var etablert et lite sagbruk drevet av vannkraft. Etter krigen ble naturalhusholdningen gradvis nedtonet til fordel for en økonomi basert på pengehushold. Næringsinntektene kom i stigende grad fra fjordfisket og ble supplert av sauehold, utmarksnæringer og lønnsinntekt.

Lulesamene i Tysfjord hadde de første årene etter krigen og fram til slutten av 1950-tallet gjennomgående spinkle levekår. De sosiale forholdene var preget av stor fødselshyppighet og stor spedbarnsdødelighet (Nystø, 1983). Boligstandarden var gjennomgående ikke høy og mange av bygdene var kommunikasjonsmessig isolerte. De fleste hadde kun sjøverts

forbindelse til omverden. Rutebåten hadde i noen av de veiløse bygdene anløp et par ganger i uka, men flere av dem manglet kai. Hellemobotn har hatt telefonforbindelse siden 1937, men er fortsatt ikke koplet til det elektriske nettet. Gjennomsnittsinntekten for befolkningen i de lulesamiske bosettingsområdene var halvparten av gjennomsnittet for landdistriktene i Nordland fylke i de første etterkrigsårene. Disse forholdene, sammen med mye sykdom blant skolebarna omtales etter hvert i offentligheten som «Hellemo-problemet» og begrepet ble brukt i politiske organer i kommunen gjennom flere år (Nystø, 1983).

Denne situasjonen ble i store trekk grunnlaget for myndighetenes agering overfor den lulesamiske befolkningen i Tysfjord fra 1960- og 70- tallet. Selv om levemåten ikke ga grunnlag for et liv i overflod, oppfattet likevel mange lulesamer at de levde et godt liv preget av selvberging og nøysomhet. De politiske tiltakene som etter hvert ble satt i verk i offentlig regi, var i liten grad basert på folks egen oppfatning av sin situasjon. Utviklingen fra 1960- tallet var tuftet på den framvoksende velferdsstatens idé om likhet og likeverdighet. I det store bildet hadde denne innfallsvinkelen også en harmoniserende side som i stor grad så bort fra folks egen oppfatninger av sin situasjon og det livet de levde. For lulesamene innebar det at deres samiske bakgrunn og kulturelle forutsetninger for endring ble skjøvet i bakgrunnen og ikke tatt hensyn til i det offentlige regnskapet over deres situasjon. Tiltakene som ble satt i verk hadde denne doble siden og fikk mange uforutsatte konsekvenser som har preget det lulesamisk samfunnet fram til i dag.

I det desentraliserte bosettingsmønsteret som preget Tysfjord både før og de første årene etter krigen, hadde både den lulesamiske befolkningen og språket en form for beskyttelse gjennom sin isolasjon. Samisk tradisjon og verdier profiterte på å være avsondret. Ottar Brox tar i sin klassiske artikkel fra 1964: «Avvisning av storsamfunnet som økonomisk tilpasningsform» opp en viktig side ved det geografiske og økonomiske utenforskapet. Befolkningen i det lille lokalsamfunnet han kaller «Hamarnes» avveier verdien av sin «gammeldagse» livsform som de allerede har mot den mer moderne de bys av velferdssamfunnet. De har valgt å ikke være koplet til strømmettet som sammen med andre av velferdssamfunnets goder ville bety store økonomiske omkostninger. Det ville kreve en økonomi med større kontantinntekster som i sin tur ville kreve større fiskefangster og dermed større båter som ikke kunne settes på land mellom sjøværerne. Fordi et dyrt havneprosjekt var urealistisk for et lite bygdesamfunn og i praksis ikke lot seg realisere, valgte de bort strømmettet og andre goder. Et forhold som er sterkt nedtonet i analysen, er en informasjon Brox selv gir: Folk på Hamarnes var læstadianere. I det perspektivet har deres avvisning av velferdssamfunnet også et rasjonale som ikke inngår i en økonomisk kalkyle: De ville ikke sette sin læstadianske og sjøsamiske sjel i spill ved å gjøre seg mer avhengig av norske myndigheter enn de allerede var. Deres avvisning av moderne velferd ga dem samtidig mulighet til å takke nei til mer av den norske assimileringen de allerede var sterkt preget av. Den ville gjøre dem mer norske og legge større beslag på deres samiske selvstendighet. I den læstadianske tradisjonen har nøysomheten stor åndelig verdi, kanskje nettopp fordi den i mindre grad binder folk til verdslige verdier på bekostning av åndelige.

Organiseringen av felles interesser i lulesamiske bygder har spor tilbake til det gamle siidasystem (Storjord, 1993, Nystø, 1982). De typiske lulesamiske bosettingsområdene hadde organisert viktige verdier og interesser i en samfunnsorden som kan oppfattes som videreføring

og transformasjon av siidasystemet. Denne siden ved det lulesamiske samfunnet har eksistert helt fram til vår tid. Filip Mikkelsen, tidligere direktør ved Arran Lulesamisk Senter og mangeårig politiker i Tysfjord, hevder at saker som angikk de enkelte lulesamiske bygdene ble grundig diskuterte i nettverkene der før de ble behandlet i kommunestyret. Mange saker var avgjort i nabolagene før de kom til offentlig politisk behandling. De læstadianske forsamlingene var en viktig del av disse nettverkene og involvert i de uformelle politiske beslutningsprosessene (Andersen, 2007). Denne aktive påvirkningen av viktige saker hadde ingen paralleller i det sjøsamiske miljøet i Tysfjord. Her var språket delvis forsvunnet og mange sjøsamer var ukjente med sin egen samiske historie. Det kan ha bidratt at sjøsamene i liten grad kom med i de samiske revitaliseringsprosessene fra 1970- tallet, mens det lulesamiske miljøet tok grep som ga stor politisk og kulturell avkastning de neste tiårene i Tysfjord. Mens det lulesamiske miljøet utviklet en toneangivende posisjon i restaureringen av samisk bevissthet og tradisjon, ble det sjøsamiske miljøet stadig mer usynlig. Det er et trekk som går igjen i mange sjøsamiske områder i Troms og Finnmark (Nergård, 1977; Bjørklund, 1985; Edvardsen, 1992; Minde, 2005).

En av informantene som kommer fra E fjord, hevder at hun både har sjøsamisk og lulesamisk bakgrunn. Hun mener at sjøsamene allerede tidlig på 1900- tallet la sin samiske historie bak seg og gikk opp i det norske samfunnet. Det hadde dels sammenheng med at mange giftet seg med norske. Selv om en del eldre snakket litt av den sjøsamiske dialekten, var det kanskje jevnt over slik Just Qvigstad beskriver det fra sin reise i Tysfjord i 1885: «Når de (sjøsamene) snakker samisk seg imellom, er ordforrådet knapt og svært blandet med norske ord» (Nielssen, 1994). Informanten fra E fjord forteller at det ble gjort forsøk på å starte en sjøsamisk forening i Tysfjord på 1970- tallet, men at dette arbeidet ikke fikk tilstrekkelig oppslutning. Hun forteller en historie om da det var innleid en foredragsholder til å snakke om det sjøsamiske miljøet i Tysfjord. Da foredraget var over, spurte noen av tilhørerne hvor sjøsamene hadde blitt av; om de hadde dødd i en epidemi. Da hadde informanten fra E fjord tatt ordet og svart at de fleste av tilhørerne til foredraget var etterkommere av sjøsamer i Tysfjord.

Historikeren Finn Rønnebu antyder at utviklingen i det lulesamiske miljøet i Tysfjord gikk på bekostning av det sjøsamiske: «Å rekonstruere en historie for å gi identitet er et velkjent fenomen. Nasjonsbygginga i Norge på 1800-tallet gav noen utslag som i ettertid virker uheldig. Derfor er vi nødt til å stille det avgjørende spørsmål: Er det lulesamiske innslag i Tysfjord en slags kontinuitet fra den eldgamle sjøsamiske kultur, m.a.o. at de kom til sine egne, eller er det et brudd? Mitt svar er at de som kom fra øst utover 1800-tallet bare i svært begrenset grad kom til sine egne. Det er lite eller ingenting i kildene som tyder på noe annet. Det er heller ikke sann at alle med samisk identitet, det være seg sjøsamisk eller annen kjenner seg igjen i den relativt nyskapte lulesamiske historieforståelsen (Rønnebu, 2008).

Det er misvisende å etterlate det inntrykket at utviklingen i det lulesamiske miljøet fra slutten av 1970-tallet gikk på bekostning av det sjøsamiske miljøet. Sjøsamenes tap språk og tradisjon hadde et viktig historisk bakteppe i at de ikke bodde isolert og at deres områder ble befolket av nordmenn som flyttet inn i deres områder og tok opp deres levemåte. Lik levemåte førte til færre kulturelle skillelinjer samtidig som assimilering av samene var ønsket og planlagt i norsk myndighetspolitikk. Denne inkorporeringsprosessen er kjent mange steder i Nord-Norge der

sjøsamiske miljø ble usynlige og noen steder helt borte og fremsto som norske. Denne forvandlingen er gjort rede for i ulike forskningsarbeider (Bjørklund og Gaski, 2014; Nergård, 2006, 2019).

3.2 Hovedtrekk ved skoleforholdene i Tysfjord

Bosettingen i veiløse bygder bidro i årene før krigen til noe avgjørende: At undervisningen av barna foregikk i små skolestuer eller private hjem i flere av bygdene. Der skolehus manglet leide kommunen et hus eller rom i et hus som undervisningen foregikk i. Lærerne var omreisende og holdt undervisning i konsentrerte perioder. De ankom ofte hjemmeskolene med hjelpemidlene i en stor medbragt kiste.

Flere av bygdene i Tysfjordområdet fikk egne skolebygg før 2. verdenskrig, men flere av dem ble nedlagt etter noen år fordi bygdene ble fraflyttet. Johan G. Skogvoll i Tysfjord historielag, går i et privat notat fra 2021 gjennom historien til bygdeskolene. En oversikt i Årbok for Tysfjord i 1989 viser hvor det var skoler eller undervisning og når de ble nedlagt, ofte fordi bygdene ble avfolket.

I 1950 var det 17 skolekretser i Tysfjord kommune, men egne skolehus i bare 9 av dem. Kommunen leide lokaler 15 steder og fortsatt fikk elevene undervisning i private hjem (Evjen, 2001). På stedene der det var betydelig lulesamisk bosetting, var det egne skolehus som Storå, Drag og Kjøpsvik. I Musken var det internatskole der blant annet barna fra Hellemobotn bodde på internat fordi det ikke var veiforbindelse mellom de to stedene.

Den lulesamiske befolkningen var i hovedtrekk bosatt i Hellemobotn, Vasja, Musken og Drag på øst- og sørsiden av fjorden og Tennes/Nordbukt, Tømmervik og Hulløy på nord- og vestsiden. Lulesamene var også bosatt i Grunnfjorden, mens de fleste av sjøsamisk opprinnelse bodde i naboområdet mellom Råna og Tjårnes.

På Hellandsberget var det i en periode skole i privathus, men den ble slått sammen med skolen på Drag. Drag skole holdt opprinnelig til i privathus, men flyttet etter krigen inn i bygningen som på folkemunne ble kalt «Lasarettet» og var bygget av tyskerne. Etter krigen ble bygningen brukt som skole fra 1945 til 1964 da ny skole stod ferdig. Den ble påbygget og modernisert i 2014. Manglende veiutbygging og dårlig kommunikasjon bidro til at 100 av 594 barn i Tysfjord enten bodde på internat eller i private hjem i skoleåret 1954-55. Midt på 1950-tallet var det tre skoleinternat i Tysfjord: Grunnvoll, Hulløyhamn og Musken (Evjen, 2001). Til internatskolen i Musken kom det elever fra Hellemobotn, Vasja, Nordbukt, Musken, Leirelv, Jo-Sommerset og Pål-Sommerset som alle vesentlig var samiske bygder.

Da forsøkene med 9-årig skole startet tidlig på 1960-tallet, la Tysfjord tidlig planer for å innføre det nye utvidede skoletilbudet. Det ble oppnevnt en nemd som skulle planlegge den praktiske gjennomføringen. Den konkluderte med at elevtallet tatt i betraktning, kunne det bare bli én ungdomsskole i hele Tysfjord. Alle elever på ungdomstrinnet skulle etter planen samles på ungdomsskolen på Kjøpsnes (Kjøpsvik), men planen ble ikke gjennomført (Evjen, 2001).

Fra 1970- tallet kom en solid befolkningsøkning på Drag og Hellandsberget, mest på grunn av boligaksjonen. Den førte til at folk flyttet eller ble flyttet fra ulike områder i fjorden til Drag, mens noen flyttet til Kjøpsvik. Boligaksjonen, som omtales i avsnitt fire, startet i 1971.

For det lulesamiske språket og tradisjonens overlevelse var bosettingsmønsteret sammen med organiseringen av skolene avgjørende. Barna fra Hellemobotn gikk på skole i Musken som hadde internat. Avstanden mellom de to stedene er 16 kilometer, veiforbindelse manglet og barna ble fraktet med båt mellom hjemmet og skolen. Skoleordningen var organisert slik at elevene gikk på skole tre uker i gangen og hadde fri de påfølgende tre. Selv om lulesamene var i majoritet i Musken og kunne hatt adgang til et levende lulesamisk språkmiljø, var et språkskifte del av myndighetenes og skolens strategi.

En av elevene ved Musken internatskole var fra Hellemobotn og bodde på internatskolen de siste krigsårene og de første årene etter krigen: «Jeg lærte tidlig at jeg egentlig ikke var «det rette barnet» fordi jeg hadde mørk hud, skjeve øyne, var hjulbent, hadde høye kinnben og dårlig språk. Hun kan enda huske at hun på hjemstedet ved en anledning møtte noen turister fra Kjøpsvik som spyttet henne i ansiktet og sa: «Fysj lappunge». Hun sprang hjem og mora tok henne på fanget og forklarte rolig at de var samer og at folk i Kjøpsvik og andre steder i fjorden ikke likte samer. Kvinnen gikk syv år på Musken skole og bodde på internatet som den gangen lå i skolebyggets andre etasje. Hun minnes at hun på skolen lærte Nils Collett Vogts vakre ord: «Det språk som vi i arv har tatt av far og mor, glem aldri at det er en skatt vi har på jord». Hun oppdaget fort at det ikke gjaldt det samiske språket hun selv, foreldrene og hele familien snakket. Internattiden var likevel ikke så verst, minnes hun. Husmora snakket samisk, men en trapp ned der klasserommene lå, møtte hun en annen verden. Det hun lærte om samene på skolen var at de bodde i gammer på Finnmarksvidda og kjørte med rein og pulk. Om sin egen samiske verden lærte hun ingenting på skolen.

I løpet av skoleårene lærte hun dessuten hvilken anseelse samene hadde. Hun hadde en lærer som gikk rundt i klasserommet og tok fingermål av hodeskallen til elevene. Det var i 1948, inspirert av det Schreiners undersøkelser 30 år tidligere. Ungene måtte bære favneveden til vinterbrenselet som ble landet i fjære nedafor skolen. Den unge eleven som tidlig kom i opposisjon til skolen og læreren, ville vite hvorfor elevene måtte bære favneved i skoletida. Læreren svarte at det ikke nyttet å lære de samiske elevene noe likevel. Da hun kom hjem og fortalte faren om episoden, oppsøkte han læreren i Musken. Han unnskylte seg med at det ikke var vondt ment. I dag hevder kvinnen at læreren hadde sjøsamisk bakgrunn.

Språkforskere understreker at hjemmene og barnas familier er de sentrale aktørene i den naturlige språkoverføringen og derfor avgjørende for minoritetsspråkenes overlevelse. De hevder dessuten at språkoppleringen i skolen ikke er like betydningsfull for minoritetsspråkenes overlevelse som et hjemmemiljø der språket brukes daglig (Todal, 2002). De lokale bygdeskolene og den desentraliserte skolestrukturen oppfylte kanskje disse forutsetningene til en viss grad og bidro til at det lulesamiske språket i Tysfjord overlevde. De lokale skolene kortet ned både mentale og kulturelle avstander mellom hjem og skole og hindret ødeleggende forskjeller mellom dem.

Harriet Aira deler utviklingen av det lulesamiske språkets skjebne inn i tre faser etter krigen: Perioden fram til 1950/60- tallet, perioden mellom 1960 fram og 1980 og fasen fra 1980 og frem mot tusenårsskiftet. Den siste perioden omtaler hun som «vendepunktet». I de to første var det samiske språket preget av lav status og ingen offentlig anerkjennelse. Det lulesamisk språket hadde ingen offisiell status før i 1983. Fram til da levde språket i en «usynlig» tilværelse preget av manglende anerkjennelse og uten beskyttelse i det offentlige lovverket. Språket overlevde mange steder fordi det var hjemmespråk i de fleste lulesamiske hushold. En viktig del av «limet» i de lulesamiske bygdene var de læstadianske forsamlingene der omreisende samisktalende predikanter holdt møter hjemme i husene i bygdene som ikke hadde et egne forsamlingshus.

I den siste fasen kom en viktig endring. Det lulesamiske miljøet både på svensk og norsk side hadde lagt ned et stort arbeid i å utvikle lulesamisk språk og i 1983 ble lulesamisk offisielt godkjent som eget skriftspråk. Etter dette har det kommet betydelige bidrag til utviklingen av lulesamisk med ordbøker, lærebøker i grammatikk og litterære tekster. En viktig del av den språklige vitaliseringen har kommet med det populærvitenskapelige tidsskriftet Bårjås som har blitt publisert ved Árran lulesamisk senter siden 1999.

3.3 Kjøpsvik – et moderne industrisamfunn i et samisk område

Særlig etter krigen fikk Kjøpsvik som industristed stor betydning for utviklingen av det samiske miljøet i Tysfjord. Kjøpsvik hadde det største og dominerende industrimiljøet i Nord-Salten. Det var dessuten kommunesenter i Tysfjord og fikk stor påvirkningskraft på resten av regionen, også på det lulesamiske miljøet. Kjøpsvik var som industristed nasjonalt viktig gjennom etableringen av sementfabrikken i 1918: Nordland Portland Cementfabrikk som i dag heter Norcem Kjøpsvik, Heidelberg Cement Group og har 150 ansatte. Sementfabrikken er den eneste i sitt slag i Nord- Norge og et industrimiljø med stor regional og nasjonal betydning. Helt fra starten har fabrikken og industrimiljøet hatt stor definisjonsmakt og bidratt til industriell tenkning i regionen.

Grunnlaget for etableringen av sementproduksjonen var et stort kalksteinsfelt som strekker seg fra Kjøpsvik både i nordlig og sørlig retning. Fabrikken er den nordligste i sitt slag og produserer sement både til innenlands bruk og til eksport, blant annet til USA og Afrika. Infrastrukturen lå godt til rette for etableringen av fabrikken. Det sentrale råstoffet som er kalkstein, finnes i rike forekomster i området. I tillegg hadde Kjøpsvik gode innseilings- og havneforhold som var avgjørende for utskippingen av sement til det norske og internasjonale markedet. Det lå dessuten svært godt til rette for utbyggingen av nødvendig kraftproduksjon i området. Etterspørselen etter sement var stor etter krigen, og sementfabrikken i Kjøpsvik var den eneste i sitt slag nordpå.

Etableringen av fabrikken i Kjøpsvik bidro til at kommunen kom med i en industrialiseringsbølge i landsdelen der primærnæringene allerede var den viktigste levemåte og ryggraden i befolkningens økonomi. Med etableringen av sementfabrikken fikk Tysfjord ikke bare et moderne industrimiljø, men ble også en industrikommune som drev utviklingen fram mot en ny levemåte og mentalitet som både påvirket bosettingsmønster og levemåtene

som var der fra før. Fabrikken hadde stort behov for arbeidskraft og folk som bodde nært fabrikken for å kunne inngå i skiftordninger. Etableringen av sementfabrikken fikk derfor ikke bare betydning for Kjøpsvik, men for lokalsamfunnene omkring. Etter krigen kombinerte mange fabrikkarbeid med driften av småbruket og fisket i fjordene hjemme. Mange fra det lulesamiske miljøet tok arbeid på fabrikken, men flyttet ikke til Kjøpsvik.

Svein Roald Nystø skriver at befolkningsutviklingen i Tysfjord mellom 1930-årene til 1945 var stabil og at det nesten ikke var utflytting fra fjorden. Mellom 1940 og 1945 flytter 21 personer. Halvparten av dem var to familier som flyttet lenger ut i fjorden. Befolkningen økte med 46 % mellom 1945 og 1956, mens den minket med 40 prosent mellom 1956 og 1962 (Nystø, 1983). Nystø skriver: «I årene 1956-62 flyttet 66 personer ut fra Hellemofjorden. Førtiåtte personer er familiemedlemmer i to familier. Syv av de ti familiene bosetter seg i Storådistriktet, to i Kjøpsvik og en i Grunnfjord».

Lulesamene flyttet altså i liten grad til industristedet Kjøpsvik. Når de flyttet ut fra Hellemofjorden, flyttet de til steder som allerede hadde lulesamisk bosetting nærmere Kjøpsvik. En viktig drivkraft i flyttingen ut fra fjorden var at den allerede var overbefolket og ikke hadde bærekraft til den naturlige befolkningsveksten (Nystø, 1983, Evjen, 2003). På de nye stedene folk flyttet til, var det muligheter for å få kjøpt jord og videreføre den livsformen de flyttet fra med naturhushold basert på kombinasjon av et lite småbruk og fjordfiske.

Bare noen få familier fra det lulesamiske miljøet flyttet permanent til Kjøpsvik og kom bare delvis til å tilhøre industrisamfunnet der. Lulesamenes tradisjonelle livsform med kombinasjonsdriften stod helt sentralt, og ble forsøkt videreført med industriarbeid som et nytt element. Det passet inn i etterkrigsårene stigende behov for kontantøkonomi og kombinasjonsdriftens behov for å suppleres med betalt arbeid. Kjøpsviksamfunnet og sementfabrikken lå høvelig til, men det var flere forhold som påvirket situasjonen. Ett av dem var det samiske livet folk hadde vokst opp med og hadde den dypeste klangbunnen i de fleste. Det er sannsynlig at mange holdt fast ved denne livsformen og lot fabrikkarbeid eller annet lønnsarbeid være et supplement til levemåten som gav størst mulighet til å bevare den samiske kulturarven. Folks valg sto også mellom å bli værende i et samfunn som var dominert av samisk tradisjon eller å flytte til et samfunn som var dominert av norsk språk og tradisjon. Valget om å ikke flytte til Kjøpsvik, førte til at flere rodde over fjorden fra gårdene sine til jobb på fabrikken og bodde i brakker der, mens det daglige gårdsarbeidet ble gjort av kvinner og barn i mennenes fravær.

For mange samer var overgangen til fabrikkarbeidet stor. De ble del av et arbeidersamfunn der deres samiske liv og identitet ikke hadde noen naturlig plass. Kjøpsviksamfunnet ble et industrisamfunn med en sterk industribevissthet og arbeiderklasse. Industrilivet underminerte i den forstand den gamle levemåten og gav folks samiske forankring mindre betydning. Det bidro til å sette lulesamisk tradisjonen i skyggen som en viktig del av etterkrigstidens fornorskning gjennom modernisering og industrialisering. Fremveksten av industrisamfunnet bød på nye muligheter for den samiske befolkningen, men det bød ikke samtidig på muligheten til å utvikle den samiske tradisjonen som en del av moderniseringen.

Derfor ble industriarbeid og modernisering viktige drivkrefter i endringsprosessene som innbød folk til å legge sin samiske arv bak seg. Vi ser opposisjonen mot denne utviklingen i de stilltidene protestene mot å flytte og lulesamenes strev med å bevare sin kulturarv i Tysfjord. Kampen for å holde fast ved samisk tradisjon og motstanden mot en stadig mer omfattende usynliggjøring av folks samiske fortid, er godt belyst i Frank A. Jensens roman «Saltbingen» som følger skjebnen til en samisk familie som søkte en fremtid i industrisamfunnet Tysfjord.

Svein Roald Nystø hevder at mange av de samene som bosatte seg i Storå og Kjøpsvikområdet i begynnelsen av 1960-årene, nedtonet sin samiske identitet: «De legger mest vekt på materielle verdier. Disse samene underkommunerer sin etniske status som samer under opparbeidelsen av materiell likeverdighet med den norske befolkningen» (Nystø, 1983).

Da den samiske befolkningen i Tysfjord for alvor våknet til en ny samisk giv etter Altaaksjonen sent på 1970-tallet, oppstod en ny tid for samiske selvhevdelse og bevissthet. Men i Tysfjord fikk lulesamene en ny utfordring.

4 Boligaksjonen i Tysfjord

I 1962 forelå en rapport om boligforholdene for lulesamene som Tysfjord kommune selv hadde tatt initiativet til. Den konkluderte med at folk i indre Tysfjord levde under «urimelige dårlige sosiale og økonomiske forhold» vurdert mot de krav det var rimelig å stille i et moderne velferdssamfunn. Mange hus var i dårlig forfatning og to personer bodde fortsatt i gamle. De fleste hadde lav inntekt, mottok offentlig understøttelse og hadde elendige boforhold. Kommunikasjonene var dårlige og behovet for skoleutbygging stort. Rapporten påstår dessuten at folk levde under karrige naturforhold som ikke ville endre seg («Hellemofjorden, et bosettingsproblem», 30. januar, 1962).

Rapporten hevder at over halvparten av boligene var høyst utilfredsstillende og ikke fylte kravene til den boligstandarden som var vanlig i distriktene. Ingen av de 34 boligene i Hellemofjorden hadde toalett og bare sju hadde innlagt vann. Evjen antyder at det var en viss politisk interesse i å fremstille boligforholdene slik at det ga grunnlag for statlig støtte (Evjen, 2003). I det lulesamiske miljøet ble imidlertid disse vurderingene av boligforholdene oppfattet som et ledd i en skjult plan om å tvangsflytte folk fra Hellemofjorden, særlig til Drag og Kjøpsvik.

Motstanderne argumenterte med at kommunens rapport om boforholdene virket som selvoppfyllende profetier. I stedet for å bidra til fraflytting, burde kommunen og Staten sørge for at levekårene der folk bodde ble forbedret. De argumenterte dessuten med at levekårene i de øvrige delene av Tysfjord kommune ikke var særlig bedre. Det lulesamiske miljøet var særdeles aktiv i denne motoffensiven som til slutt bar frukter og førte til at Kommunal- og Arbeidsdepartementet i 1965 tilrødde at offentlige investeringer i Hellemofjorden igjen burde støttes. Evjen mener at folket i Musken gjennom sine protester og politiske agering hadde klart det kunststykket å få «fjernet fraflyttingsstempelet fra hjemstedet», og at seieren var avgjørende både for stedet og befolkningen (Evjen, 2003). Som en historisk tilfeldighet kom samfunnsforskeren Wilhelm Aubert med reisefølge etter en ekspedisjon i Nord-Sverige til

Hellemobotn. Han fikk god kontakt med folk og ble etter hvert involvert i begivenhetene som ledet til boligaksjonen for den lulesamiske befolkningen i Tysfjord.

Boligaksjonen i Tysfjord foregikk mellom 1971 og 1979 og ble utformet over samme lest som den tilsvarende aksjonen i Finnmark 10 år tidligere. Den skaffet blant annet hus til familier i reindriftsmiljøet. I sin rapport om boligaksjonen i Finnmark fremhevet forskeren som forberedte aksjonen Per Mathiesen de motstridende hensyn som må tas i slike aksjoner: At de ikke bare dreier seg om hus, men berører kulturen som helhet (Mathiesen, 1974).

Boligaksjonen i Tysfjord er det enkelttiltak som har skapt de største endringene det lulesamiske samfunnet etter krigen. Ingen tiltak skapte større utfordringer for felleskapet, og ingen har hatt større konsekvenser for enkeltpersoner og familier både direkte og indirekte. Boligaksjonen er redegjort for i tekster av Svein Roald Nystø (1983) og Bjørg Evjen (2001, 2003). Mens Evjens gjennomgang har sin styrke i aksjonens bakgrunn og hendelsesforløp, er Nystøs gjennomgang opptatt av de indre prosessene, den betydning aksjonen fikk for det lulesamiske miljøet han selv tilhører og konsekvensene slik folk fikk føle dem på kroppen.

Boligaksjonen i Tysfjord hadde en lang forhistorie. Bjørg Evjen hevder det var offentlig politikk å få folk ut av fjordene og inn fra øyene. Fra 1952 kunne folk i Tysfjord få offentlig fraflyttingsbidrag. Disse bidragene var ikke vilkårsløse, men innarbeidet i et sett av regler og ordninger. Den offentlige motivasjonen for boligaksjonen var at det ble billigere for myndighetene å yte flyttebidrag enn å bygge dyr infrastruktur på de stedene som manglet strøm, skoler og veier. Dersom myndighetene først gikk inn med midler til flytting og et sted var definert som er fraflyttingssted, bidro de ikke med midler til eventuelle gjenværende. Slik ble ordningen i selv en selvoppfyllende profeti.

Kommunen hadde i lang tid vært bekymret over folks bolig- og levestandard, særlig lengst inne i fjorden. Store forskjeller mellom den norske og den samiske befolkningen var merkbare. Mens 98 % av befolkningen i Kjøpsvik hadde innlagt vann i 1970, hadde bare 50-60 % prosent av husstandene i de lulesamiske bosettingsområdene det. Omtrent tilsvarende forskjeller var det for husstander som hadde innlagt toalett og bad. Oppfatningen av levekårene var likevel forskjellige blant befolkningen selv og myndighetene. Da Wilhelm Aubert og Lina Homme undersøkte dem blant lulesamene, hevdet folk at de hadde det bra og la vekt på den sterke samhörigheten snarere enn de materielle levekårene (Evjen, 2001). Offentlighetens oppfatning av levekårene blant lulesamene i 1970 kan derfor også tenkes å være påvirket av måten lokale og nasjonale myndigheter forstod og undersøkte dem. Boligaksjonen var direkte knyttet til konklusjonene i den lokale undersøkelsen der også lulesamene var representert: «I dette tilfellet burde det være helt klart at det ikke kan gis noen næringsøkonomisk holdbar argumentasjon for offentlige investeringer, og at man må forberede seg på at bosettingen i fjorden vil bli avvirket etter hvert» (Nystø, 1983).

Utvalget pekte på problemer som uvilkårlig ville oppstå for dem som ikke flyttet, men ville fortsette å bo inne i fjorden. Det var ikke like forutseende for de konsekvensene som skulle vise seg å følge med etableringen på et nytt sted. Utvalgets innspill skapte heftige diskusjoner blant folk flest og det samiske medlemmet hevdet at han hadde blitt et gissel i arbeidet. Nystø hevder: «Rapporten fikk negative konsekvenser for levekårene i fjorden. Alle former for investeringer

i fjorden ble stoppet. Boligsituasjonen som da var meget vanskelig, ble enda verre. Det var mange dårlige og til dels kondemnabile hus. Ingen fikk innvilget husbanklån til boligbygging. Selv de som hadde fått innvilget lån, men ikke hadde påbegynt byggingen fikk lånene inndratt» (Nystø, 1983).

Regjeringen vedtok i juli 1971 at staten skulle gi økonomisk bistand til boligtiltak i Tysfjord. Tysfjord kommune forberedte en storstilt flyttestrøm fra de indre områdene av fjorden. Den baserte seg på beregninger om at området Drag- Hellandsberg ville få den største konsentrasjonen av samer med 300 tilflyttere når boligaksjonen var gjennomført (Nystø, 1983). I juli 1971 bestemte Regjeringen at staten skulle yte økonomisk bistand til spesielle boligtiltak i Tysfjord kommune etter samme mønster som boligaksjonen i Finnmark. Sentrale myndigheter formulerte seg tidlig i prosessen slik at boligutbedringen skulle foregå i de etablerte lulesamiske bosettingsområdene, mens mye tyder på at kommunen hadde andre planer. Bjørg Evjen skriver at området ved Drag ble regulert med tanke på å flytte folk i en storstilt aksjon.

Kommunaldepartementet overlot den praktiske gjennomføringen av boligaksjonen til kommunen som hverken hadde planlagt aksjonen i samarbeid med dem som flyttet eller gjort andre nødvendige forberedelser. Det skulle fort vise seg at boligaksjonen ikke fikk det utfallet kommunen så for seg. I desember 1973 skrev sosialsjefen i kommunen at situasjonen for mange samer som var omfattet av boligaksjonen snarere hadde fått sin livssituasjon forverret enn forbedret av boligaksjonen.

Sosialsjefen begrunnet påstanden om flytternes forverrede levekår med at de på Drag og Hellandsberg var avskåret fra den levemåten de flyttet fra og derfor var helt avhengige av offentlig understøttelse. De hadde flyttet til «regulerte strøk» på Drag og Helland, men var ikke forberedt på sin nye tilværelse der. De flyttet ikke til gårder der de kunne drive jord som før. Det var ingen forhold for å ha båt og ingen infrastruktur for å drive fiske i fjorden. Sosialsjefen viste til at samene som nå bodde på Drag og Hellandsberg stort sett levde på trygd. Ligningsoppgaver fra oktober 1970 dokumenterer at de som ikke levde av trygd hadde meget lav inntekt. Sosialsjefen minte også om at det verken var arbeidsplasser i Hellemo fjorden eller på Drag og foreslo etablering av vernede bedrifter som et mulig tiltak (Nystø, 1983).

Dette innspillet førte til høylytte protester fra samer i Tysfjord som ikke var en del av boligaksjonen. Rapporten ble oppfattet å være en form for krisemaksimering og at den stemplet hele den samiske befolkningen som sosialklienter. Et folkemøte som ble arrangert i 1974 krevde korrigerende innholdet i sosialsjefens skriv. Folkemøtet opprettet dessuten et kontaktutvalg som krevde at alle former for særtiltak for samer måtte fjernes og begrunnet det med at det ikke var vesentlige forskjeller mellom samer og andre i Tysfjord. Utvalget krevde dessuten at betegnelsen same ikke lenger skulle benyttes i offentlig saksbehandling. Saken havnet til slutt hos Stortingets ombudsmann for forvaltningen (Nystø, 1983).

Det var også motstandere av sosialsjefens innspill i det samiske miljøet. De som kom med i boligaksjonen opplevde merkbare forbedringer i sine levekår. Det bidro til samisk optimisme og at det ble dannet en sameforening i Tysfjord i 1971. Senere kom slike foreninger også i Hamarøy og Sørfold. Men de nye sameforeningene skapte også splid og konflikt innad i det samiske miljøet. Nå stod samer mot samer og det ble en vanskelig situasjon for alle som var

involvert. En del av motstanden mot foreningene dreide seg om det mange oppfattet som mobilisering av interesser og aktivitet på etnisk grunnlag (Nystø, 1983).

Mange som kom med i boligaksjonen flyttet til arbeidsløshet, trygd og offentlig forsørgelse. Dernest meldte det seg et nytt problem som mange lulesamer ikke hadde hatt tett innpå livet tidligere: De fikk norske naboer som i utgangspunktet ikke satte samer høgt. I en ny tilværelse der mange havnet på offentlig forsorg, var det grobunn for stereotype oppfatninger av samene. De som flyttet fra sine vanlige omgivelser og virksomheter, havnet i en viss forstand på utstilling i sine nye nabolag. Dit de flyttet var det hverken arbeidsplasser eller mulighet for kombinasjonsnæringer og den levemåten de behersket til fulle. Mange ble gående ledige og uvirksomme. De ble avhengige av offentlig støtte for å overleve. Det ga i sin tur grobunn for det som etter hvert ble folkesnakk: At samene var tiltaksløse og late. Den nye livssituasjonen til flytterne ble koplet til oppfatninger som lulesamene tidligere hadde forholdt seg til på avstand. Nå fikk de ny grobunn i en situasjon hverken flytterne eller myndighetene hadde sett på forhånd og ingen av dem kunne gjøre noe med. Det endte med en lokal utgave av det sosiologer ofte omtaler som strukturell vold. Situasjonen ble i offentlige sammenhenger omtalt som «Hellemoproblemet» og hadde vært en viktig bakgrunn for at kommunen allerede på 1950-tallet ønsket å flytte den samiske befolkningen ut av Hellemofjorden til mer «sentrale» strøk (Nystø, 1983). Hellemoproblemet ble forsterket av boligaksjonen der mange ble arbeidsledige. For de nye nabolagene bekreftet den påtvungne ledigheten gamle forestillinger om at samenes problem hadde sine dypeste røtter i befolkningen selv. Tilsvarende oppfatninger er kjent fra andre områder med samisk bosetting i landsdelen.

I mitt eget feltarbeid i det samiske miljøet i Ullsfjord på 1970-tallet forklarte lærerne at elevenes svake skoleprestasjoner, særlig de språklige, var forbundet med understimulerende miljø og menneskelige egenskaper både hos elevene som enkeltpersoner og som gruppe. Elevenes problemer kunne dessuten ha sammenheng med inngifte (Nergård, 1977). I Ullsfjord hadde få eller ingen av lærerne andre mulige forklaringer: At mange av barna kom fra delvis samisktalende hjemmemiljø der besteforeldrene i flergenerasjonshushold snakket bedre samisk enn norsk og at noen foreldre hadde vokst opp i et samisktalende miljø. Lærerne brukte lettvinde post-darwinistiske forklaringer på barnas skoleprestasjoner. De hadde liten eller ingen kunnskap om mange elvers samiske bakgrunn og de umaket seg heller ikke med å skaffe rede på det.

Slik var det også i Tysfjord der lulesamene selv oppfattet at «Hellemoproblemet» i det skjulte ble forstått som uttrykk for samisk egenart: At de var svake, at det samiske fellesskapet led under understimulering og at samene som gruppe var et dårligere folkeslag enn nordmenn (Nergård, 1977, Nystø, 1981). Det var et uttrykk for tidsånden, men også oppfatninger som i lang tid har vært utbredt blant den norske befolkningen, særlig i Nord-Norge. Denne forståelsen lå som en understrøm i lokale myndigheters forhold til samiske saker i Tysfjord. Få reiste spørsmål om andre forklaringer på «Hellemoproblemet» og unnlot å se situasjonen fra lulesamenes eget ståsted. Det bidro sterkt til at både enkeltpersoner og lulesamene som gruppe kom i skvis mellom to verdener som gjorde mange lulesamer til mobbeoffer.

Tysfjord kommune hadde til sammen 67 søknader om støtte under boligaksjonen. For å komme i betraktning var det ikke nok at boligene hadde blitt vurdert som dårlige. Søkerne ble rangert

på en liste som baserte på rapporter, en type sosialrapport, der livssituasjon til familier ble brettet ut i detalj og registrert. Bjørg Evjen skriver at det ikke var mange sider ved privatlivet til den samiske befolkningen som ikke ble belyst (Evjen, 2003). I bygdene er det ikke tette skott mellom kommunale byråkrater og lokale nettverk selv om rapportene var klausulerte. Det som lekket ut, var mat for Bygdedyret.

I 1972 gjorde Hamarøy kommune en henvendelse til Kommunaldepartementet og prøvde å bli med i boligaksjonen. Norsk sameråd prøvde å påvirke saken for å få Hamarøy og Sørfold med, men ønsket ble avslått av departementet. Den økonomiske hjelpen i boligaksjonen bestod av støtte til nybygg gjennom rente- og avdragsfrie lån som ble behovsprøvd og fastlagt etter den økonomiske situasjonen søkerne befant seg i. Det var også knyttet visse klausuler til lånene. Evjen viser til at eierne som hadde fått støtte ikke fritt kunne leie ut hele eller deler av husene. De kunne heller ikke selge dem uten myndighetenes tillatelse og ikke uten videre regne med å overta det opprinnelige lånet (Evjen, 2003). Antallet som fikk hjelp gjennom boligaksjonen varierer i kildene, men er anslått å ligge rundt 40 husstander. Halvparten var familier og resten var enslige. De fleste flyttet til Hellelandsberg og Drag. Tre lokale entreprenører fikk oppdraget med å bygge de nye boligene. En av dem kom selv fra det lulesamiske miljøet og fikk ikke alltid like hederlig omtale verken mens boligaksjonen pågikk eller etter at den var avsluttet.

Gjennom flytteaksjonen ble folketallet i Hellemofjorden redusert med 40%. Mange flyttet fra dårlige hus og samene var selv på det rene med at livsgrunnlaget for befolkningen i fjorden ikke var bærekraftig for den naturlige tilveksten av nye generasjoner, barnefødsler og familieforøkning gjennom giftemål. Myndighetene var i ettertid ikke investeringsvillige for de familiene som ble boende igjen inne i fjorden. Det kom aldri elektrisitet til Hellemobotn og bygda er strømløs den dag i dag. Musken fikk ikke strøm før i begynnelsen av 1960- tallet.

Mange av dem som flyttet innså at det var i den retningen utviklingen gikk og at fremtiden i fjorden ga begrensede muligheter. Men mange holdt også igjen. Av dem som fikk tilbud om å bli med i boligaksjonen takket fem familier nei (Evjen, 2003). Wilhelm Aubert støttet de få familiene som ble igjen inne i fjorden og samarbeidet med én av de tre lokale entreprenørene som bygget de nye boligene. Aubert ga økonomisk støtte til byggingen av et ishus som ble avgjørende for fjordfisket i Hellemobotn. Han hjalp også ungdom fra området som ville ta utdanning (Evjen, 2003)

De som flyttet, brente broer til det stedet de flyttet fra. Når støtten var gitt, ble hjemstedet definert som «fraflyttingssted». Det innebar blant annet at det offentlige ikke investerte i ny infrastruktur. En del av stridighetene som fulgte med boligaksjonen dreide seg om dette. Evjen viser til at de fraflyttede eiendommene fikk en såkalt «urådelighetserklæring» som blant annet innebar at eierne ikke rådde fritt over de forlatte eiendommene. Husene kunne ikke lenger brukes som helårsboliger, boretten kunne ikke overføres til andre, hus på eiendommene kunne ikke overdras til andre eller selges. I praksis kunne de fraflyttede husene ikke håndteres på annen måte enn å rives (Evjen, 2003). Noen valgte å ikke flytte og søkte i stedet om tilskudd til å forbedre standarden på husene de bodde i allerede. Noen av dem som ble boende i Musken mottok slik støtte.

Da boligaksjonen var gjennomført, hadde den forandret viktige sider ved selve livsgrunnlaget for store deler av den lulesamiske befolkningen i Tysfjord. Folk ble flyttet, ikke bare fra bygdene sine, jordene de høstet og fisket de drev i den fiskerike Tysfjorden. De flyttet også fra en livsform de hørte hjemme i til en mer en urban tilværelse og et liv de fleste både manglet utdanning for og erfaring med. Mange kom dårlig ut av dette radikale tidsskiftet i sine livskarrierer. For noen endte det med et uverdigg liv i en utrygg fremtid mange hadde forventninger til. Den lulesamiske kulturen som var sterkt knyttet til de tradisjonelle livsformene måtte skaffes et nytt fundament. Dette skiftet innebar at mange lulesamer måtte planlegge for et annerledes liv i ei uforutsigbar framtid.

5 Læstadianismen: Kulturbastion med doble bindinger

Læstadianismen oppstod som en vekkellesbevegelse under virksomheten til den samisk-svenske teologen Lars Levi Læstadius (1800-1861) under hans virke som sokneprest i Karesuando i årene 1826-1844. Vekkellesen spredde seg i den første tiden i samiske og kvenske miljø på Nordkalotten og kom til Tysfjord med reindriftssamene, men også med den faste lulesamisk bosettingen i de indre områdene av Tysfjord som for alvor startet rundt 1850-tallet (Andersen, 2007). Det læstadianske miljøet i Tysfjord har siden spilt en avgjørende rolle i utviklingen av det lulesamiske samfunnet. Kurt Tore Andersen gir i sin bok: «Den læstadianske vekkellesen i Tysfjord» et innsiktsfullt bilde av læstadianismen betydning i Tysfjord allerede fra starten:

«Men karakteristisk for vekkellesen i Tysfjord ble at den etter hvert handlet om mer enn det å tro eller ikke tro. Det ble et spørsmål om hva hele folkets religion skulle være. Og da har man å gjøre med en ny dimensjon i saken. Vi har vekkellesen som en trossak, men vi finner også noen som valgte en mer løselig tilknytning. På dette tidspunkt ser vi begynnelsen til det vi kan kalle for læstadianismen som tysfjordsamenes folkekirke (...). Vi går dermed inn i en tid der vekkellesen i sin samfunnsfunksjon etter hvert overtar organiseringen av det daglige livet. Tidligere hadde det samiske sijdda-systemet stått for det. I funksjonene som tysfjordsamenes «folkekirke» ble predikantene tillagt roller som ikke bare gikk ut på å preke Guds ord. De skulle samtidig være rådgivere i dagliglivets små og store saker. Vekkellesen ble nå mer og mer forvalter av det samiske samfunnet i Tysfjord. Den samiske befolkningen ble det samme som forsamlingen, og denne oppfatningen har i stor grad vært gjeldene blant tysfjordsamene helt til våre dager. Predikantene ble ikke bare åndelige ledere, men også bygdeledere i verdslige saker, der skikk og bruk i det samiske sijdda-systemet ble å skinne gjennom» (Andersen, 2007).

Den læstadianske forsamlingen i Tysfjord har vært en folkebevegelse med en sterk organiserende kraft. For det lulesamiske miljøet har forsamlingen på Drag vært en bastion både for det samiske språket og for den lulesamiske kulturtradisjonen. Det er rett å si at Læstadianismen i området har bevart en samisk sjel som har sterke røtter helt tilbake til bevegelsens tidlige epoke. Denne forankringen er bevart i Tysfjordmiljøet og manifesterer seg i forsamlingens tilknytning til den læstadianske «første-født-retningen». Vekkellesen ble født i et samisk miljø der folk levde nær og med naturen. Helt fra Læstadius tid har bevegelsen vært opptatt av at det gudommelige manifesterer seg i naturen på en slik måte at berøringen med

naturen er berøring med det gudommelige selv (Nergård, 2019). De naturbaserte livsformene som omkranset gudstro og det religiøse liv bidro sterkt til at bevegelsen både ble tradisjonsbevarende og kulturelt vedlikeholdende. Det åndelige livet var en overbygning over det materielle.

Et viktig trekk ved den læstadianske forsamlingen både i Tysfjord og andre steder er dens organiserende evne. Menigheten er ikke bare et religiøst, men også sosialt felleskap med sterke indre bånd. Det har gitt den en egen kraft til å lukke seg for påtrengende impulser utenfra. Vi har sett denne siden ved bevegelsen tydelig i mange forsamlinger under den mest intense fornorskningen (Bjørklund, 1983, Nergård, 2006, 2019). Jeg har i andre sammenhenger hevdet at bevegelsen og forsamlingen tidvis har fungert som en eksilbevegelse (Nergård, 2013, 2019, 2021). Denne siden ved bevegelsen har ikke vært uttalt, men like fullt en viktig del av dens funksjon og samfunnsrolle. Den kulturelle forskansningen bevegelsen åpnet for, var for det samiske (og kvenske) miljøet ikke strategiske trekk. Det var ikke «aimed at» som antropologer sier, men virket likevel som et vern om menighetens samiske forankring, indre liv og teologiske særtrekk (Kjølaas, 1996). Av stor betydning for bevegelsens selvstendighet og uavhengighet i forhold til kirken er at den forvalter kirkelige handlinger og sakramentene. I Tysfjordforamlingen foretas både dåp, nattverd, begravelser og vielser. De er sakrale handlinger, men på samme tid også en viktig del av menighetens selvjustis. Et eksempel på det ser man i tildeling av syndsforlatelse som i læstadiansk sammenheng gis den enkelte fra menigheten og ikke direkte fra Gud. I læstadiansk teologi og bekjennelse er tilgivelsens sterke forankring i forsamlingen et viktig grunnlag både for dens selvstendighet og makt. Tilgivelsen kommer fra Gud, men forvaltes av forsamlingen og binder den tett sammen. Et fenomen som tidligere var nært knyttet til syndsforlatelsen er kjent som «rørelsen» (lihkadus på samisk og liikkutuksia på finsk). Det forekommer fortsatt i enkelte forsamlinger og særlig blant førstefødtlæstadianere. Særlig under de årlige storsamlingene i moderforamlingen i Gällivare forekommer rørelsen fortsatt. Syndsforlatelse gitt av forsamlingen er en viktige side ved konsolideringen av menighetens indre liv. Det gir forsamlingen ikke bare styrke mot påtrykk utenfra, men også muligheten til sterk intern kontroll.

Siden forsamlingen selv i stor grad har regien over viktige områder av sitt indre liv, har den også i stor grad kontroll med det: Den verner om indre interesser som i Tysfjord også har omfattet de samiske, men hindrer samtidig også innsyn utenfra. Det har gitt forsamlingen en posisjon som noen ganger virker uheldig. Forsamlingen er et vern om lulesamisk tradisjon, men har samtidig en skjebnesvanger innflytelse ved å hindre viktige impulser utenfra.

Tendensen til lukkethet har gitt forsamlingen muligheten til å stenge ute nødvendige korreksjoner fra verden utafor. Det har blant annet bidratt til at utdaterte kjønnsroller fortsatt preger forsamling tydelig: Menn inntar de sentrale posisjonene i lærespørsmål og teologiske saker. Selv om kvinnene utgjør halve menigheten, er deres plass ikke synlig og likestilt med mennenes. Det finnes ingen kvinnelige predikanter og kvinner har ingen fremtredende posisjoner i tilsynsfunksjonene som forsamlingen utøver. Andersen omtaler predikantene som «bygdeledere». Ved kommunevalget i 1952 ble seks menn innvalgt i det nye kommunestyret i Tysfjord og alle kom fra ledelsen i det læstadianske miljøet.

Menns sterke posisjon blant predikantene innebærer en tilsvarende nedtonet av kvinnenenes plass. Kvinnene setter i mindre grad enn menn forsamlingens dagsorden, selv om de har innflytelse på forsamlingens rolle i hverdagslivets store og små spørsmål. Kvinner må sies å ha en tilbaketrukket posisjon i forsamlingen og noen av dem uttrykker sin misnøye med det i uoffisielle sammenhenger. Forsamlingens profil er sterkt farget av det patriarkalske som har fulgt den læstadianske vekkelsen langt tilbake i tid. Det var et brudd med kvinners plass i bevegelsen fra Læstadius egen tid. Historien om Læstadius møte med den unge samekvinnen Milla Anderson- Clementsdotter etter sin livskrise og tap av nær familie, gjør han rede for i sitt selvbiografiske verk om vekkelsen (Læstadius, 1909). Han kom etter sin pastoraleksamen til Åsele menighet ved juletider i 1844 og møtte der den unge kvinnen han ga navnet «Maria» etter Jesus mor og som et uttrykk for hennes betydning for hans egen åndelige gjenfødelse. Læstadius sier om Maria som hun for all ettertid kom til å hete i læstadianske forsamlinger, at hun hadde en innsikt og erfaring i «nåden ordning, som jag aldri hørt förut» (Læstadius, 1909). Dette møtet ble et vendepunkt i Læstadius liv, tenkning og teologi. Han ble den første omvendte eller frelste i den vekkelsen som etter hvert kom til å bære hans eget navn. Predikantene i læstadianske forsamlinger synes å ha glemt at Læstadius gjennom Maria ga kvinnen en sentral posisjon i vekkelsen. Den ble lagt til side i den senere utviklingen i bevegelsen som i de sentrale spørsmål har vært dominert av menn.

Den konservative oppfatningen av kjønnsroller har i læstadiansk tradisjon ofte blitt begrunnet teologisk. Sterke kvinnelige røster i Tysfjord hevder at en mannsdominert ledelse i forsamlingen bidrar til at kvinnelige verdier og perspektiv i mindre grad influerer på forsamlingens dagsorden. Det kan ha hatt betydning for utviklingen av miljø der seksuelle overgrep fant sted over lang tid i noen av forsamlingens nettverk. Kvinnemiljøet stod sentralt i avdekkingen av overgrepssakene i Tysfjord som foregikk i mange år, men for alvor ble avdekket i 2016.

Kvinnene i det læstadianske Tysfjordmiljøet har hatt et fastere grep om den «verdslige» siden av lulesamisk tradisjon enn deres posisjon i forsamlingen uttrykker. De har en sentral plass i kulturoverføringen og fornyelsen av den samiske tradisjonen som krever åpenhet mot impulser utenfra. Kvinnene har på den måten åpnet for større bevissthet om de utfordrende sidene både i den læstadianske forsamlingen og ved det tette lulesamiske lokalsamfunnet. Mange unge søker i dag ut av Tysfjordsamfunnet både for å ta arbeid og utdanning. Både kvinner og menn ivrer for å innpasse den lulesamiske tradisjonen til det moderne samfunnet. Kanskje har kvinner i særlig grad påtatt seg denne utfordringen og sørget for at de unge oppsøker verden utafør Tysfjord. Til en viss grad representerer denne orienteringen mot verden utafør en motmakt til de mest konservative trekkene i den læstadianske forsamlingen. Det er dessuten en orientering som er tett på de framtidige utfordringene for hele det lulesamisk fellesskapet. Mange i Tysfjord, både kvinner og menn, er høyt utdannet og ser nødvendigheten av å alliere seg med fremtiden utenfor det lokale fellesskapet i stedet for å forsøke å motvirke dets uvilkarlige påvirkning.

Tysfjordsamfunnet har den samme utfordringen som mange andre lokalsamfunn i landsdelen. Til tross for attraktive boforhold og vakker natur, er de spennende jobbene for de unge ofte ikke tilgjengelige på hjemstedet. Mange av dem drar bort for å ta utdanning, og ganske få returnerer

til hjemstedet når utdanningskarrieren er avsluttet fordi de attraktive jobbene ikke finnes på hjemstedet. Både det lulesamiske miljøet og regionen i Nord-Salten som helhet er opptatt av denne utfordringen som det ikke finner enkle løsninger på. For det lulesamiske samfunnet krever situasjonen prinsipielle betraktninger. Ett av dilemmaene er at lulesamisk språk og tradisjon må utvikles i det området der det er levende vilkår for begge. Det hensynet må veies opp mot at lulesamisk språk og tradisjon vanskelig kan overleve om de unge må flytte fordi regionen ikke tilbyr dem et attraktivt liv. For mange som har tatt utdanning blir hjemstedet ofte ferieparadis der de kulturelle røttene vedlikeholdes i weekender og lengre ferier. Balansegangen mellom tradisjon og fornyelse er kanskje enklere sett utafør enn innafor det lulesamiske fellesskapet i Tysfjord. Den moderne urbaniseringen fører de unge til byer og større tettsted som derfor også blir de nye viktige samiske arenaene. Dette ser vi tydelig i det nordsamiske miljøet som har fått Tromsø og i noen grad også Oslo som sine nye hovedarenaer, mens de tradisjonelle bosettingsområdene i Nord-Troms og Finnmark sliter med ungdomsrekrutteringen. I det lulesamisk området er Bodø viktig, men vi ser også tendensen til at ulike samiske grupperinger samler seg i storbyene. Denne utviklingen legger føringer på de unges oppfatning av og bundethet til Tysfjordsamfunnet.

I de læstadianske forsamlingene forankret i Tromsø-området som i all hovedsak hører til den liberale fløyen av Lyngenretningen ser bildet annerledes ut. Her er det stor tilstrømming av ungdom og unge familier til forsamlingene som også er viktige arenaer for å konsolidere samiske og læstadianske familienettverk i en urban tilværelse og livsorientering. For mange hører det samiske riktignok til den personlige livshistorien, men gis likevel ikke tydelige uttrykk i det daglige. I Tysfjordsamfunnet er dette annerledes fordi det samiske miljøet har et tydeligere nærvær og synlighet i den læstadianske forsamlingen som ikke bare er et møtested, men også en kulturell arena for samisk tradisjon. Den samiske forankringen sitter fortsatt dypt i forsamlingen på Drag som har oppslutning både blant bekjennende kristne og dem som legger mer vekt på forsamlingens forankring i samisk tradisjon. En viktig forskjell er at Lyngenretningen er sterkt forankret i den lutherske tenkningen, mens Tysfjordlæstadianerne står nærmere Læstadius teologi og åndelige tradisjon.

Det var flere ulike grunner til at de læstadianske forsamlingene både i Tysfjord som ellers i Nord-Norge fikk en avgjørende og dominerende plass. I Tysfjord var bevegelsen avgjørende for at lulesamisk språk og tradisjon ikke ble borte i den mest intense fornorskningsperioden. Det skjedde i stor grad skjedde i mange sjøsamiske miljø i Nord-Norge. I Tysfjord hadde forsamlingen en avgjørende språk- og kulturpolitisk rolle i perioden like etter krigen og gjennom den store sentraliseringsbølgen fram mot 1970-tallet. Forsamlingen inntok likevel en uklar og problematisk rolle i sin motstand mot vitaliseringen av det samiske miljøet i Tysfjord tidlig på 1970-tallet.

I en ny og friere periode for det samiske samfunnet gikk den læstadianske forsamlingens predikanter i Tysfjord inn i rollen som motstander av den samiske oppvåkningen og vitaliseringen. Den nye og eksplisitte artikuleringen av samisk tradisjon var uvant og virket utfordrende på et miljø der det samiske var erkjent, men likevel ikke tydelig artikulert og snarere eksisterte som en dunkel del av historien. Den læstadianske motstanden mot å tydeliggjøre samisk tradisjon, skapte hos mange et ambivalent forhold til forsamlingen. En tydeligere tro på

en samisk fremtid møtte stor skepsis i det læstadianske miljøet. Noen av dem som tydeligst fremhevet det samiske i forsamlingen ble utfrosset. Blant predikantene verserte oppfatningen om at de sentrale nye samiske aktørene var politiske «aktivister» som bidro til politisk oppvigleri. Det bidro til at flere i forsamlingen lot være å registrere seg i det samiske valgmanntallet som ble etablert i Sameloven ved oppretting av Sametinget i 1987. Mange i forsamlingen i Tysfjord oppfattet at motstanden mot et organisert samisk samfunn skjedde etter påtrykk fra predikantene. Den samiske vitaliseringen skapte derfor uro i forsamlingens egne rekker i Tysfjord. Sterke stemmer i forsamlingen mente at deltakelsen i den nye samiske bevegelsen ville skape konflikter både i forsamlingen og i det lulesamiske miljøet. De som deltok i den samiske mobiliseringen, opplevde at de var uønsket i forsamlingen og ble utsatt for sterke sanksjoner.

Forsamlingen kom på denne måten i en vanskelig posisjon både i forhold til det samiske og seg selv. Konsekvensene kan kanskje best redegjøres for med Greogery Batesons begrep om 'dobbelbinding' (double bind) (Bateson, 1972). På den ene siden hadde forsamlingen en samisk sjel som både var anerkjent og underforstått blant medlemmene og i verden utafor. På den andre siden ga oppvåkningen og en tydeligere artikulering av samisk tradisjonen opplevelsen av det «nye» både som fremmed og truende. Nå var samisk tradisjon i Tysfjord inspirert av et uredd og sterkt miljø i Finnmark. Det ble av mange lulesamer opplevd som skremmende.

Forsamlingens forankring i samisk tradisjon i Tysfjord hadde vært der fra starten og kommet tydelig til uttrykk. Samisk ble brukt både som dagligspråk og prekenspråk i forsamlingen som fra starten hadde virket som et kulturelt forskningsverk og vern om samisk språk og tradisjon. Under de sterkeste fornorskningsframstøtene utfordret forsamlingen disse framstøtene og hegnet om miljøets lulesamiske forankring. Gjennom flere generasjoner hadde forsamlingen i Gällivare vært moderforsamling for Tysfjordlæstadianerne. Det innebar at de hadde jevnlige besøk av moderforsamlingens predikanter helt fra de store predikantenes tid i vekkelsen tidlige fase. Anders Kuorak (1863-1919) fra Sauka ved Store Lulevann, hadde etterkommende slekt i det lulesamiske miljøet i Tysfjord (Kristiansen, 2000). Den gamle forbindelsen med moderforsamlingen i Gällivare og det lulesamiske miljøet i Jokkmokk bidro til et sterkt forsvar mot fornorskningsframstøtene. Tysfjord-læstadianerne reiste og reiser fortsatt til storsamlingene i Gällivare ved jule- og påsketiden. Der treffer de det store felleskapet av førstefødtlæstadianere som både vedlikeholder og fornyer religiøse og kulturelle bånd mellom lulesamer. Miljøet i Tysfjord har aldri vært isolerte fra det lulesamiske felleskapet som er større i Sverige enn i Norge. I den store samiske revitaliseringsprosessen i Tysfjord fra slutten av 1970-tallet, fikk denne forbindelsen til miljøet i Sverige stor betydning både som inspirasjon og gjennom praktisk rådgivning. Oppvåkningen i Norge førte til sterkere konsolidering av den lulesamiske tradisjonen på begge sider av riksgrensen. Utveksling og samarbeid om lulesamisk språk og kultur ble en viktig del av kunnskaps- og institusjonsbyggingen i hele det lulesamiske felleskapet fra 1970-tallet.

Etter at den første uroen over en ny samisk tid i Tysfjord hadde lagt seg, ble det læstadianske miljøet på nytt en viktig arena for det lulesamiske samfunnet. Forsamlingen ble ikke politisert, men den fikk en fornyet posisjon. Den hadde over lang tid fungert som en åndelig overbygning

over det lulesamiske fellesskapet. Kurt Tore Andersen hevder at den læstadianske forsamlingen «nesten uten unntak har berørt samtlige samer i Tysfjord» (Andersen, 2007). Den sterke tilhørigheten til forsamlingen gjorde den ikke bare til en religiøs arena, men også til et fellesskap som helt legitimt kunne artikulere samiske verdier og yte motstand mot politisk påtrykk.

Utafor det læstadianske miljøet blir bevegelsens fortsatt oppfattet å ha en konservativ og tilbakeskuende posisjon som ett av sine særtrekk. Det kan forstås fra ulike synsvinkler, men ett av dem har sammenheng med bevegelsens forankring i samiske verdier. Læstadianismens naturlige autoritet er forbundet med dens sentrale plass i det folkeliv den tilhører. Der den slo sine sterke røtter ble den tett sammenvevd med den lokale historie og tradisjon som også preget forsamlingens indre liv. Påtrykk utenfra, også om verdslige forhold, har blitt dempet gjennom markeringen av avstand i læremessige og teologiske spørsmål. Det kan i noen sammenhenger ha oppveid og kompensert for politisk avmakt. Det har uansett bidratt til å beskytte verdier og interesser som vanskelig lar seg artikulere på annen måte i en politisk avmaktssituasjon.

Forsamlingen kan i denne forstand forvandle politisk avmakt til teologiske spørsmål der forsamlingen er suveren i sine vurderinger. Vi ser slik omskriving av samfunnsspørsmål til teologi i den tradisjonelle læstadianske mostanden mot kvinnelige prester. Denne påvirkningen av samiske lokalsamfunn gjennom lærespørsmål oppfatter mange svært negativt, tilbakeskuende og reaksjonært. Like fullt har folk sterk tilhørighet til forsamlingen fordi den også fyller behovet for møtested for slekt og nabolag. Av samme grunn er den en sterk organiserende kraft med naturlig autoritet fordi den oppleves som tradisjonsbevarende og befatter seg med vesentlige og tidløse sider ved livet som er av overordnet betydning (Todal, 2002; Myrvoll, 2010).

Læstadianismen har også vært bærer av en annen dyp side ved samisk tradisjon: Den tradisjonelle naturforståelsen slik blant annet Læstadius gjør rede for den i sitt betydningsfulle verk: «Fragmenter i Lappska Mythologien». Dette arbeidet avsluttet Læstadius etter at vekkelsen var i gang i Karesuando (Læstadius, 2003). Selv om den tradisjonelle samiske kosmologi og livsanskuelse ikke alltid er like tydelig uttalt i Læstadius teologiske skrifter, er den tydelig i Læstadius skrifter om samisk religiøs tradisjon og naturforståelse. Det ga tradisjonell samisk kosmologi en sterk posisjon i vekkelsesbevegelsen, særlig i samisk-læstadianske forsamlinger, også i Tysfjord (Nergård, 2019).

Gjensidigheten mellom samisk folkelig kultur og vekkelsesbevegelsen manifestasjoner slik Læstadius gjør rede for den i sitt selvbiografiske verk, er kanskje hans mest betydningsfulle bidrag til den samiske samfunnsveven og de religiøse røttene i denne tradisjonen (Nergård, 2021). Det var den tradisjonen Læstadius selv vendte tilbake til etter sin åndelige gjenfødelse. Den ble en drivkraft både i hans teologi og i bevegelsens utvikling. Selv forklarer han hvordan det samiske narrative materialet kom til uttrykk i hans prekener og hvilken virkning det hadde på de samiske tilhørerne (Læstadius, 1909). Læstadius personlige religiøse gjenfødelse som var sterkt inspirert av samisk tradisjon, bidro til gjenfødselen av denne tradisjonen i en ny kristen sammenheng. Denne sammensmeltingen som med Læstadius egne ord ga hans prekener en «høgre färg» beveget menigheten i Karesuando fordi «lignelsene» han benyttet var hentet fra fortellinger og egne erfaringer folk i menigheten kjente allerede. Det skapte en kulturell

dynamikk som bidro til å forene den gamle samiske naturreligiøse tradisjonen med ny teologi og bidro vesentlig til vekkelsesbevegelsens egenart (Nergård, 2021). Denne tradisjonen har siden Læstadius tid gjennomgått mange transformasjoner, men har likevel en tydelig linje både tilbake til vekkelsens første tid i Karesuando og den læstadianske forsamlingen i Tysfjord.

6 Árran lulesamisk senter som drivkraft i Tysfjordsamfunnet

Etableringen av Árran lulesamisk senter på Drag ble til gjennom en bevilgning på Statsbudsjettet i 1992. Ved etableringen kom en ny og viktig institusjon til i Tysfjordsamfunnet. Den fikk betydning ikke bare for det lulesamiske miljøet, men for det samiske samfunnets institusjons- og nettverksbygging i sin alminnelighet. Det lulesamiske miljøet ble styrke og Árran skapte et nytt regionalt tyngdepunkt i det samiske samfunnet i Nordland. At det var en samisk og samisktalende befolkning utafør Finnmark, var verken allment kjent i Nord-Norge eller i resten av landet.

Árran representerte noe helt nytt i den lulesamiske regionen. Fra starten ble institusjonen møtt med skepsis både fra folk flest og deler av det politiske miljøet i Tysfjord og Nordland. At etableringen også ble møtt med skepsis og betydelig motstand i det læstadianske miljøet, var mer overraskende. Særlig de læstadianske predikantene omtalte allerede før etableringen av Árran de sentrale initiativtakerne som «opprørere» inspirert av der samiske miljøet i Finnmark. De ble oppfattet som en gruppe samiske «aktivister». Predikantene som med årene hadde tatt regien over en rekke «verdslige» områder i det lulesamisk fellesskapet, ble nå utfordret av en ny institusjon som tok sikte på å arbeide med spørsmål predikantene oppfattet hørte til deres domene. Deres første reaksjon på aktivitetene forut for etableringen av Árran var kraftig motstand. Med sitt sterke grep på det alminnelige folkeliv i deler av Tysfjordsamfunnet, hadde de stor innflytelse på folks reaksjoner på planene om Árran. Predikantenes toneangivende rolle og store definisjonsmakt i det Lulesamiske samfunnet ble utfordret av Árran.

Fra forsamlingens synsvinkel kan en forstå motstanden. Predikantene begrunnet den med at en ny institusjon ville virke splittende. Denne oppfatning hadde en viktig klangbunn i det faktum at samisk språk og selvfølelse hadde vært truet over lang tid. Mange hadde opplevd behov for å nedtone sin samiske fortid. Både under og etter boligaksjonen kom dette til uttrykk i at mange samer følte seg likestilte med norske arbeidstakere og ønsket å tone ned elendighetsoppfatningen av det samiske miljøet. Blant noen av predikantene hadde det festet seg en oppfatning om at den samiske gjenoppvåkningen på 1970-tallet ville skape splid i det lulesamiske fellesskapet. Selv om predikantene i en viss forstand var politiske aktører, oppfattet de at den eksplisitte artikuleringen av samiske interesser var truende mot hele det lulesamiske miljøet. At det også virket truende mot det læstadianske hegemoniet over Tysfjordsamfunnet, forsterket denne skepsisen. Som ny institusjon truet Árran et hegemoni og maktforhold som hadde blitt til over flere tiår.

Det er riktig å si at motstanderne mot Árran fikk delvis rett: Da institusjonen var etablert, var den læstadianske regien over det lulesamiske miljøet tydelig svekket. Predikantenes innflytelse

var justert og innflytelsen fordelt mellom de to sentrale institusjonene i Tysfjordsamfunnet. Saker som klart hørte til det «verdslige» og politiske domenet ble gradvis overtatt av Árran som til og med hadde en passus i statuttene om at institusjonen er basert på den kristne kulturarv: «I sin virksomhet skal institusjonen (Árran) stimulere og utvikle et inspirerende miljø i tråd med lokale samiske verdier og tradisjoner, og i respekt for den kristne kulturarv».

Etableringen av Árran var opptakten til ei ny tid i det lulesamisk miljøet. Et mål var at virksomheten skulle være kunnskapsbasert enten det gjaldt fortid og historie, arbeidet med lulesamisk språk og tradisjon eller tiltak rettet mot forskning og utredningsvirksomhet som også pekte mot framtida. Under boligaksjonen hadde en god del ungdommer fra Tysfjord reist ut for å ta utdanning. Flere av dem vendte tilbake idet boligaksjonen gikk mot slutten og mange så utfordringene for det lulesamiske samfunnet i nytt lys. Blant dem som vendte tilbake til Tysfjord hadde flere med seg ny erfaring og innsikt om samiske forhold utafør Tysfjord. Og kanskje viktigst av alt: De kom tilbake for å slå seg ned i hjemkommunen, inspirert av det politiske arbeidet som førte til opprettelsen av Sametinget og Samisk Høyskole i 1989.

I 1979 hadde en gruppe i Tysfjord der ungdommene var i flertall, gått sammen om å etablere Nord- Salten sameforening. Den første lederen for foreningen var Kurt Tore Andersen som da bare var 26 år. Spørsmålet om skjebnen til det lulesamiske språket kom tidlig høyt på dagsorden. Den nystartede sameforeningen stilte seg spørsmålet om hvem som egentlige hadde ansvaret for den negative utviklingen i det lulesamisk området. Mange mente å kjenne svaret og hadde klare oppfatninger om hvordan den nystartede foreningen måtte arbeide både mot det politiske og byråkratiet miljøet. Et av foreningens medlemmer jobbet på dette tidspunktet i Kommunaldepartementet. I 1982 ble det arrangert en samisk fylkeskonferanse der idéen om et lulesamisk senter ble lansert offentlig for første gang. Foreningen var fullt oppmerksom på at den måtte forholde seg til at nesten ingen i norsk offentlighet utafør Tysfjord visste at lulesamene eksisterte og at det fantes et levende lulesamisk språk som ble brukt i det daglige.

Strategisk arbeid gjennom fire år førte til et formelt vedtak i Tysfjord kommunestyre om å utrede og planlegge et lulesamisk senter. Kommunen ansatte en leder for prosjektet og en plankomité skulle lage en strategi for realiseringen av sentret. En interessant historie om kløktig politisk arbeid som det ikke er rom for å gjengi her, førte til en bevilgning til etableringen av Árran på Statsbudsjettet i 1992. Det var for lite midler til å sette i gang byggearbeidene, men en dugnad mellom Tysfjord kommune, Nordland Fylkeskommune og Sametinget fullførte finansieringen. Byggearbeidene kom i gang i 1993 på det staseligste området på Drag. Dronningen la ned grunnsteinen for Árran i 1992 og byggearbeidene startet kort tid etter. Kongen sa seg villig til å åpne det nye lulesamiske sentret der byggearbeidene fortsatt ikke var helt i mål. Árran ble likevel åpnet av Kongen 31. juli 1994.

Bygningsmassen ved Árran har på samme tid formen av en lavvo, gamle og katedral. Den symboliserer både den gamle og den nye tid og trekker naturlig oppmerksomhet fra besøkende eller forbifarende som står i kø for å ta ferga over Tysfjorden mellom Drag og Kjøpsvik. Med Árran fikk det lulesamiske miljøet et nytt sentrum i Tysfjord. Virksomheten ved institusjonen startet egentlig før bygningsmassen var på plass og institusjonen fysisk stod ferdig. Det var en privat barnehage på Drag, *Vuonak Sámemáná*, som var en ren samiskspråklig barnehage. Ungene snakket bare samisk og mellom 30 og 40 ble samiskspråklige og snakker i dag flytende

samisk som voksne mange år etterpå. Barnehagen kom i gang på et initiativ fra fire foreldrepar som hadde vært borte fra Tysfjord og skaffet seg utdanning, men som nå bygget hus og slo seg ned på Drag. Målet var at samiske barn fra førskolealder skulle lære lulesamisk. Den originale vrien på tiltaket var at initiativtakerne hentet inn samisktalende besteforeldre og gjorde dem til språklærere for barna. Barnehagen der lulesamisk var dagligspråk, ble senere viktig for Árran som etter etableringen overtok driften. Det bidro til å befeste Árran som en viktig institusjon, og samtidig gjøre alle spådommene om politisk oppvigleri og uro til skamme. Den samiskspråklige barnehagen ble et første avgjørende skritt i arbeidet med revitaliseringen av lulesamisk språk i Árrans regi.

Språkopplæringen i barnehagen reiste naturlig spørsmålet om det lulesamiske språkets videre skjebne i skolene. Som en del av en større aksjon med å berge språket, startet ansatte ved Árran et systematisk arbeid mot grunnskolene i Tysfjord for å få til undervisning og opplæring på lulesamisk som en del av skolens virksomhet i kommunen. Dette arbeidet hadde sterk støtte i lovverket som ga samiske barn rett til opplæring på samisk som morsmålundervisning. Tysfjord kommune kom med i Sametingets ordning: «Forvaltningsområdet for samisk språk». Ordningen er forankret i Samelovens språkregler som ble vedtatt av Stortinget i 1990 og iverksatt i 1992. Arbeidet med det lulesamiske språket både ved Árran, i skoleverket og offentlig virksomhet ble intensivert etter hvert som kapasiteten ble bygget ut. Árran hadde i en periode en egen språkavdeling med lulesamiske språkeksperter som arbeidet målrettet mot Drag skole og Hamarøy videregående skole. Språkavdeling ved Árran distribuerte dessuten via toveis lyd-bilde undervisning i lulesamisk til skolebarn rundt omkring i hele landet.

Ved Árran kom det tidlig i gang museumsdrift, språksenter, forskningsaktivitet og etter hvert også underavdelinger av Sametinget, NRK Sápmi og en avdeling for samiske kulturminner. Museet ble fort en sentral virksomhet og ble i 2017 nominert til Årets museum i Norge. Fra en svært forsiktig begynnelse med tre ansatte (direktør, vaktmester og vaskehjelp) vokste virksomheten ved Árran som på det meste hadde 25 ansatte i ulike aktiviteter. I dag er aktiviteten av ulike grunner redusert i forhold til institusjonens storhetstid.

Etter hvert kom det i gang betydelig forskningsvirksomhet ved Árran. Forskningen er knyttet til museumsvirksomheten, men også større prosjekt om lulesamisk språk, historie, kultur og samfunn. Den har gjort Árran til en viktig aktør i det lule- og pitesamiske miljøet i Nordland. Árran hadde en offensiv plan og inngikk avtale om utvikling forskning og utdanning med Universitetet i Nordland, Nord Universitet i dag. En av utfordringene har vært å skaffe forskningsmidler i konkurranse med de tunge og etablerte forskningsmiljøene i Norge.

7 Det store nederlaget – overgrepssakene i Tysfjord

Fra juni 2016 kom Tysfjordsamfunnet i offentlighetens søkelys. I et oppslag i avisa VG sto det frem 11 personer som hevdet de hadde vært utsatt for grove seksuelle overgrep. I en lang reportasje som ble fulgt av nye innslag om saken både i VG og i norsk pressen for øvrig, fulgte en rekke nyhetsoppslag i radio og ulike tv-kanaler. Presseomtalen satte Tysfjordsamfunnet på den nasjonale dagorden. Felles for ofrene var at de var lulesamer og at flere av dem var medlemmer av den læstadianske forsamlingen.

Nordland politidistrikt begynte umiddelbart etter avisoppslagene å etterforske sakene. I sin rapport fra 2017 skriver politimester Tone Vangen at politiet allerede etter oppslagene i VG slo fast at det dreide seg om «alvorlige straffbare forhold». Sakene ble gitt høy prioritet og Nordland politidistrikt satte en stor stab av etterforskere, analytikere og påtalejurister fra hele Nordland på sakene. Gruppen fikk bistand fra Kripos. Etterforskerne avdekket til sammen 151 seksuelle overgrepssaker som alle var «relatert» til Tysfjord. De registrerte til sammen 82 fornærmede og 92 mistenkte gjerningspersoner. Politiets umiddelbare reaksjoner var rettet mot å avverge nye straffbare handlinger og å straffeforfølge overgrepene som allerede var begått (Nordland politidistrikt, 2017).

Etterforskningen ønsket «å skaffe seg et bilde av det som ligger bak i tid (..) for å øke vår evne til å forebygge nye overgrep». Underveis fikk politiet spørsmål om overgrepssakene var spesielle for Tysfjord. Politirapporten hevder spørsmålet ikke kan besvares av politiet som har begrensede muligheter til å gå i dybden i forsøket på å forstå hvordan et lokalsamfunn fungerer. Rapporten reiser så spørsmålet om «viktige aktører» i og rundt ofrene og samfunnet i Tysfjord har gjort en god nok jobb for å ivareta innbyggerne. Politiet tar selvkritikk på sin egen innsats og innrømmer at tjenesten ikke har vært god nok. Politimesteren roser i rapporten motet til ofrene som har stått fram og avdekket overgrepene som hadde foregått over flere år. Politirapporten slår fast at mange av de fornærmede i dag har forlatt Tysfjord, mens de fleste av de mistenkte overgriperne har blitt igjen og fortsatt bor i kommunen. Politimesteren sier seg også glad for at for at daværende Tysfjord og Hamarøy kommuner i samarbeid med Fylkesmannen i Nordland har satt i gang «forebyggende» prosjekt (Nordland politidistrikt, 2017).

Politiets etterforskning av «Tysfjordsakene» har ført til tiltale mot flere av overgripere og mange runder i rettsapparatet. Flere av overgriperne har blitt dømt til fengselsstraffer. Sakene er behandlet på den måten slike saker håndteres i en rettsstat. I denne teksten er det derfor ikke naturlig å dvele hverken ved politiets arbeid med overgrepene eller rettsapparatets håndtering av straffesakene. Det er derimot naturlig i en utenomrettslig vurdering å reise spørsmålet om hvordan overgrepene kunne oppstå i det omfang de gjorde i et lite lokalsamfunn som Tysfjord. Det er også relevant å belyse hvordan disse sakene berører Tysfjordsamfunnet i ettertid. Sist, men ikke minst er det viktig å reise spørsmålet om overgrepssakene kaster lys over utviklingstrekk i det lulesamiske samfunnet som helhet. Spørsmålene er kontroversielle, men likevel nødvendig å reise blant annet fordi politiet i sin rapport bemerker at overgrepssakene har et uvanlig omfang i et lite lokalsamfunn.

Da overgrepssakene ble presentert i pressen i juni 2016, ble de naglet til det læstadianske miljøet i Tysfjord. Forsamlingsmiljøet var direkte involvert fordi både overgriperne og ofrene tilhørte eller hadde tilhørt den læstadianske forsamlingen. Det var i seg selv en utfordring for hele forsamlingen siden både overgripere og offer tilhørte et miljø som kanskje hadde vært optakten til overgrepene og møteplass for de involverte mens overgrepene hadde foregått. Det sentrale spørsmålet var om forsamlingen eller noen i forsamlingen hadde kjent til overgrepene. Naturlig nok kom predikantene i sentrum for spørsmålene om og i tilfelle hva de kjente til av det som hadde foregått. De hadde gitt sjelesorg både til ofrene og overgriperne.

Den kontroll og oversikt predikantene hadde over forsamlingen, talte ikke til deres fordel når det kom til spørsmålet om medskyld og ansvar. De hadde intim kjennskap til forhold som både bidro til konflikt og harmoni i forsamlingen og Tysfjordsamfunnets dagligliv. Som forsamlingsmedlemmenes nærmeste fortrolige kom de tett på enkeltpersoners liv og livsskjebner. Ingen vet og får kanskje heller aldri vite om forsamlingens øvrige medlemmer eller predikantene selv hadde noen mistanker eller anelser om overgrepene. Da sakene først var avdekket, var det enda vanskeligere å innrømme kjennskap til dem. En av predikantene forteller i dag at politiet tok kontakt med nettverket av predikanter. De inngikk et samarbeid med politiet og når noen i menigheten henvendte seg til predikantene om overgrepene, henviste de etter avtale alle til politiet. Predikantene tok kontakt eller forsøkte å ta kontakt med ofrene for å støtte dem gjennom den vanskelige prosessen med politiets etterforskning og de senere rundene i rettsapparatet.

Blant dem i forsamlingen som er kritisk til predikantenes rolle i overgrepssakene, fremheves blant annet praksisen om bekjennelse og syndsforlatelse i menigheten: At syndsforlatelsen ikke gis direkte fra Gud, men av menigheten som forvalter den på Guds vegne. Kritikerne reiser tvil om oppriktigheten og påliteligheten i denne praksisen.

Syndsforlatelsen fra Gud gjennom menigheten åpner for tilbakehold at de dypeste personlige hemmeligheter. Den læstadianske syndsforlatelsen balanserer mellom erkjennelse og avsløring. Det er forskjell på å snakke med Gud på tomannshånd om intime sider ved livet og å brette det ut i forsamlingen for nær familie, venner og det sosial nettverket. Denne offentlige siden ved bekjennelsen åpner for tilintetgjøringen av det strengt personlige som uten tvil oppleves truende for den personlige integriteten. Vernet om den åpner uvilkårlig for fristelsen til å underslå den hele og fulle sannhet. Det oppfatter de aller fleste som høyst menneskelig. Derfor kan den læstadianske bekjennende åpenhet i forsamlingen gi seg utslag i det stikk motsatte. Et dypt menneskelige element slår lett inn i bønner om tilgivelse og frister til å holde tilbake sider ved den sak det bes om tilgivelse for. Den brutale åpenheten trigger uvilkårlig den bekjennende til å utelate det konkrete i sin «synd» og presentere en sminket versjon av den i stedet. Praksisen med å få tilgivelse i menigheten kan derfor bli et psykologisk rituale der selve syndsbebyggelsens fungerer som et alternativ til full åpenhet, og bare tentativt sidestilles med sannheten i det private rom. Slik kan det selvfølgelig også foregå i den personlige og individuelle samtalen i sjelesorgen med prest eller predikant utafør den læstadianske forsamlingen. Den kollektive tilgivelsen er likevel viktig og veier tyngre fordi den ikke utelukkende er en personlig sak mellom enkeltmennesket og Gud.

Synspunktet er hverken en insinuasjon eller påstand om at den læstadianske syndsbebyggelsen forleder sannheten. Den er heller ingen antydning om at predikantene i den læstadianske forsamlingen i Tysfjord ikke kunne kjenne til overgrepene fordi de bare visste det som var offentlig kjent og av den grunn ikke trakk i nødbremsen. Predikantene hadde en vanskelig utfordring med å balansere mellom menighetens behov for fellesskap og enkeltmedlemmers behov for fortrolighet, trøst og beskyttelse. Overgrepssakene viser at de ikke strakk til i forhold til denne utfordringen. De lyktes heller ikke med å formane eller insistere på reglene for alminnelig sømmelighet mellom enkeltmedlemmene i forsamlingen, og grep ikke tydelig inn i nære sosiale relasjoner som førte til en av de mest omfattende overgrepssakene i Norge. Med

sitt intime kjennskap til det nettverket de hadde sjelesorg for, hadde de samtidig et stort ansvar for å skaffe seg innsikt i de mørkeste krokene av den læstadianske forsamlingen de ledet.

Overgrepene i Tysfjord er likevel ikke bare knyttet til den læstadianske forsamlingen. De hører også til historien om de samfunnsforhold som preget det lulesamiske samfunnet i etterkrigsårene. Kanskje opplevde noen av predikantene og medlemmer i forsamlingen at det var vanskelig å gripe refsende og kontrollerende inn overfor folk som allerede lå nede. Man slår ikke hånden som stryker og sparker ikke den utslåtte som ligger nede. Det er et menneskelig element som også hører til forståelsen av overgrepssakene. I denne dobbeltrollen befant både predikantene og menigheten seg i forhold til dem som søkte ly mot trakasseringen, hetsing og det som må betegnes som kulturelle overgrep som mange i det lulesamiske miljøet har opplevd personlig helt fram til vår tid. Familiene som var en del av boligaksjonen, flyttet fra fredelige utkanter hvor de riktignok hadde elendige boforhold, til en tilværelse som var mye verre og vanskelig å verge seg mot. De flyttet fra trygge nettverk til naboskap der de både ble mer sårbare, mer ubeskyttet og ikke minst mer forsvarsløse mot stereotype oppfatninger samene møtte på sitt nye hjemsted. Mange ble utsatt denne strukturelle voldssituasjonen.

Overgrepssakene hadde bygget seg opp over tid. Det synspunktet er politirapporten åpen for med henvisning til overgrepssakenes omfang på et lite, oversiktlig sted. Overgrepene synes å være sammensatt av en rekke tilsynelatende usammenhengende element som alle er relatert til amputerte sosiale nettverk, mangel på respekt for andre og skadet personlig integritet. Vi kan se linjen i disse samfunnsnedbrytende prosessene som en viktig drivkraft i den normoppløsningen som tilhører overgrepssakene. Hadde de en tenkelig forbindelse til de sosiale omrokkingene som var innebygget i boligaksjonen, sentraliseringen og fornedrelsen som fulgte med livet som trygdebruker? I en viss forstand hadde alt dette skjedd før med hodeskallemålingene og behandlingen av grenselosene etter krigen. Boligaksjonen kan ikke reduseres til en flytteaksjon. Den er også en prosess der normer oppløses, felleskap bryter sammen og tillit mellom folk brytes ned. Mange av de skadelidende satt igjen med konsekvensene av destruksjonen som private problem. De kunne ikke sikkert og utvetydig relateres til de livsskjebner mange i det lulesamiske miljøet ble tvunget inn i. Det er koloniseringsens egentlige og sanne vesen. Folk ble stilt overfor håpløse valg som hadde blitt skjebnesvangre uansett hvilket alternativ de valgte: Skulle de bli boende i veiløse bygder uten skoler, elektrisitet og elendige sanitære forhold? Eller skulle de flytte til bedre hus, men også til arbeidsledighet og et liv på offentlig understøttelse. Hva slags valg var det i et samfunn som flagget demokrati og velferd? For svært mange lulesamer i Tysfjord fikk valgene store omkostninger. De som flyttet til nytt hus på Drag eller Hellandsberget valgte ny bolig, men ikke en tilværelse med arbeidsledighet og den fornedrelsen som fulgte med trygdestatus og ytterligere stigmatisering av deres samiske bakgrunn.

I denne fornedrelsen var de selvoppfyllende profetier om samenes tiltaksløshet, svakhet og dårlige menneskelige egenskaper innebygget. Hverken myndigheter eller folk spurte etter forklaringer. Det livet mange hadde forlatt, fortsatte ikke på det nye hjemsted. Den erfaring og kunnskap flytterne hadde fra livet på gården og båten på fjorden, hjalp ingen i den nye tilværelsen. På Drag og Hellandsberget var det smått med jorder å dyrke og ingen naturlige havner å legge fiskebåter i. Det førte til lediggang som i sin tur åpent for nedsettende

betraktninger i nye naboskap og fra myndigheter. Hos noen ble disse oppfatningene omdannet til samiske selvbilder. Nedvurderingene utenfra ble personlige egenoppfatninger. Fenomenet er kjent fra sosiologien og sosialpsykologien, men psykoanalytikerens Melanie Klein formulerer det tydeligere enn noen ut fra sine kliniske erfaringer med barn (Klein, 1988). Hun viste at det andre avviser hos et barn, avviser også barnet hos seg selv. Det er en observasjon av nedvurderingens konsekvenser i klartekst og det gjelder ikke bare for barn. Den som opplever mangel på anerkjennelse og respekt, bærer på en erfaring som har kraft i seg til å ruinere både egen og andres livskarriere.

Fraværet av gode oppvekst- og livsmiljø er ofte brolagt med personlige tap og fornedrelse. En av fornorskningens innebygde mekanismer var å *devaluere* folk (Christie, 1971). Å forstå konsekvensene av underkjennelsen er helt avgjørende for å forstå omfanget av det skadeverket fornorskningen påførte både barn og foreldre. Den systematiske devalueringen av lulesamene gjennom symboltunge hendelser som skallemålingene, anklagene mot grenselosene og boligaksjonens konsekvenser binder sammen en lulesamisk nederlagshistorie. I denne historien var mange av overgriperne i Tysfjordsaken og deres familier selv offer. Vi kan snakke om overgrepssaker som myndighetene må bære sin del av ansvaret for. Overgrep fører ofte til nye overgrep om grunnlaget for disse skjebnetunge livskarrierene ikke brytes. Vi vet at de som har levd tettest på overgrep av ulike slag, selv er i stand til å skape nye ofre (Hedel, 2009). Overgrepssakene i Tysfjord kan også oppfattes som del av en transformert samfunnsorden som i psykologien ofte omtales som «hakkellovprinsippet». Det henviser til at krenkelser og overgrep som ikke bearbeides, ofte overføres mellom folk i utfordrende livssituasjoner. Den som vil forstå dybden i overgrepssakene i Tysfjord, kan derfor ikke nøye seg med politirapporter eller domfellelser i rettsapparatet. Begge gir i liten grad innsyn i det samfunnsdrama som ledet til tragediene.

Et sted der folk ikke møter anerkjennelse, forvandles lett til et åsted. Politirapporten slår fast at noen av overgrepssakene er sterkt forbundet med «omfattende alkoholmisbruk, grov vold, grove seksuelle overgrep og annen alvorlig omsorgssvikt». Det er ingen forklaring, bare en beskrivelse av et symptom-bilde. Overgrepene er knyttet til felleskap der integritet, respekt og grenser er utvisket. Dersom vi ikke nøyer oss med moralske fordømmelser av overgrepene, noe det også er nødvendig å gjøre, gjenstår spørsmålene om hvordan overgrepene kunne skje i det omfanget de hadde i et lite, men velutviklet samfunn. Et mulig svar som en informant antydte, er at vi her snakker om et felleskap med lommer av skjulte skjebner og livsprosjekt. Tysfjordsamfunnet er sterkt fragmentert. Det kan sammenliknes med en stor paraply som dekker helheten, men som dessuten består av mindre nettverk som er samlet under egne paraplyer: Det sjøsamiske miljøet lever i en type selvfornektende eksiltilstand under én av dem. Den læstadianske forsamlingen er samlet under en annen. Den norske kirke organiserer en tredje. Ungdoms- og skolemiljøene er organisert under ulike paraplyer. Hamsundsentret som ligger nær kommunesenteret Oppeid i Hamarøy kommune, er et nasjonalt senter som trekker et internasjonalt publikum. Det forvalter og formidler sider ved Nobelprisvinnerens forfatterskap som også rommer fremstilling av den samiske befolkningen i Tysfjord på en måte mange samer oppfatter som dypt krenkende. I dette mangfoldet av impulser fremstår overgrepssakene til dels uforståelige.

Det kan være problematisk å knytte overgrepene til det enkeltpersoner og familier opplevde under lang tids fornorskning og offentlige tiltak som ruinerte deres sosiale nettverk og samhold (Mikkelsen, 2016). Men det er minst like problematisk å se bort fra at langtidsvirkningene av de påkjenningene disse og en rekke andre tiltak utsatte befolkningen for, har spilt en vesentlig rolle i det samfunnstraumet overgrepssakene er. For å komme nærmere gode svar på disse spørsmålene når rettsapparatet har sagt sitt, er det nødvendig at forskningsmiljøene rekonstruerer overgrepssakene ved hjelp av nærgående metoder av den typen vi finner i såkalt «urfolksmetodologi» (Tuhiwai Smith, 2005). Den er motivert av urfolksamfunnenes behov for forskning som studerer samfunnsdynamikken fra innsiden, noe som gjenstår å gjøre i Tysfjordsaken.

Overgrepene inngår i et komplisert samfunnsdrama som ikke berøres i rapporten fra Nordland politidistrikt. Til en viss grad gjelder det også de sakene som har vært ført i rettsapparatet. Dersom overgrepssakene avsluttes med politiets og rettsapparatets konklusjoner, er lite sagt om sakenes komplekse historie. Om viktige samfunnsinstitusjoner som politiet og rettsapparatet lukker dem, kan det paradoksalt nok bidra til å holde dem levende og hindre felleskap i å slutte fred med seg selv.

Mange opplever at Tysfjordsamfunnet og det lulesamiske felleskapet i første rekke har reagert med taushet på overgrepssakene. Denne tausheten dekker over et vidt register av opplevelser og reaksjoner. Tausheten kan også oppfattes som en kommentar til overgrepene. De har ikke bare ført til 'sjokk og vantro', men også til opplevelsen av skam og medskyldighet. Vi snakker om lokalsamfunn med sterke familieband der fordømmelsen også impliserer selvbebreidelsen. Den læstadianske menigheten er i en viss forstand under offentlig tiltale, selv om det skjer utafør rettssystemet. De fleste i forsamlingen er fortsatt trofaste tilhørere og hevder å være uvitende om tragediene som har foregått i det skjulte. De har satt felleskap og lojalitet på prøve, men synes ikke å ha splittet dem. Bearbeidningen av det sjokket sakene utløste, synes tvert om å ha bidratt til kollektive forsøk på å forsone seg med dem. Arbeidet med å restituere den tilstanden de uten tvil har påført det lulesamiske miljøet, har kanskje bidratt til å gjøre forsamlingen mer og ikke mindre viktig.

Mange tar inn over seg at de lot være å undersøke rykter de hadde hørt uten å ha kjent til konkrete overgrep. Full innsikt i alt som foregår i et lite samfunn har ingen. Både lokalsamfunnet på Drag og det lulesamiske felleskapet som helhet består av subkulturer som har sine lukkede rom. I den intense nærheten som preger slike tette lokalsamfunn, fungerer subkulturene som forsvarsmekanismer for folks personlige integritet. Derfor kjenner ingen alle fullt ut, kanskje ikke engang i den nærmeste familien.

I overgrepssakene som har foregått over så mange år er det ikke utenkelig at folk har hørt eller hatt mistanke, men latt være å varsle for å bevare freden i familier og nabolag. I Arvid Hanssens roman: «Søsken på Guds jord» treffer vi denne siden med småsamfunnets altomfattende gjennomskiktighet hos en av romanens hovedfigurer «Bæla». Hans avslår konsekvent nyheter som han oppfatter vil utfordre han selv og reise spørsmål om hans lojalitet. Bælas gjennomgangsreplik i romanen er: «Eg vil ikkje vette». Han nekter å ta omkostningene med å bli involvert ved å vite. I etterkant av overgrepssakene opplever mange skyld over å ha ignorert små glimt eller hint om det som foregikk i det skjulte. Det vil prege Tysfjordsamfunnet i lang

tid. Etter at overgrepssakene kom i offentlighetens søkelys, tilhører nederlaget de påførte ikke bare ofrene og overgriperne, men hele det lulesamiske felleskapet. Mange er klar over at det vil ta tid å lege sårene fordi overgrepene artikuleres tydeligere på utsiden enn på innsiden av forsamlingen og det lulesamiske felleskapet.

Fylkesmannen i Nordland satte i 2017 sammen med daværende Tysfjord og Hamarøy kommuner i gang tiltak for å minimalisere skadene etter overgrepssakene. Det ble opprettet en arbeidsgruppe som prioriterte innsats med å få ungdomsmiljøene i tale. Gruppas arbeid ble særlig rettet mot skolene, men den tok også initiativ til større offentlig arrangement som konserter og samlinger av voksne der samtalene var et mål i seg selv. Til prosjektgruppa var det knyttet solide fagfolk som snakket med ulike aldersgrupper om normale samværsformer, nærhet og kontakt med mellom mennesker. Prosjektet hadde det samiske navnet «Jaska» som betyr trygg. Sluttrapporten gir inntrykk av et prosjekt med en terapeutisk grunntone, men som også hadde fokus på opplysning og forsoning. Dette var åpenbart nødvendig i en vanskelig tid for Tysfjordsamfunnet. Tittelbladet i sluttrapporten fra prosjektet bærer emblemene til gamle og nye Hamarøy kommune, Fylkesmannen i Nordland, Politiet i Nordland, Narvik kommune og Árran lulesamisk senter. Det markerer betydningen av samhold og felles fokus på det nederlaget overgrepssakene representerer.

Til historien om sluttrapporten fra prosjektet hører også at prosjektlederen forfattet sin egen rapport som prosjektstyret la til side og erstattet med en ny. Det viser først og fremst at også bearbeidningen av overgrepstraumet i Tysfjord har aktivert et mangfold av oppfatninger og uenighet.

Det som gjenstår i arbeidet med å reparere skadene etter overgrepssakene, blir blant annet pekt på av «Nasjonalt kunnskapssenter for vold og traumatiske stress» i 2017: «Foreløpig finnes ikke mye forskning på historisk-kollektive traumer som kan kaste lys over sosiale problem og psykisk uhelse i dagens samiske samfunn» (Thallaug Øverli, Bergman og Finstad, 2017). Tysfjordsamfunnet har både et stort behov og kvalifiserer for slik forskning.

8 Fremtidige lulesamiske mulighetsrom

I notatet Ájlova fra mars 2021 presenterer en prosjektgruppe: «Utviklingsprogram for Drag 2021-2025 og Mulighetsstudier 2026-2030». Oppdragsgiver er Nordland fylkeskommune og gruppa leverte sin innstilling 29. mars 2021. Fylkeskommunen skal behandle innstillinga i inneværende år.

Dette arbeidet fokuserer på mulighetene for utvikling i det lulesamiske samfunnet der Drag, Ájluokta, med sine 800 innbyggere fremheves som landets største samiske samfunn utafor Finnmark. Utvalget konstaterer at Drag sammen med den veiløse bygda Måsske/Musken er de eneste to stedene i Norge der lulesamisk fortsatt er dagligspråk. Det er en av grunnpilarene i den fremtidsvisjonen utvalget presenterer for Drag og nye Hábmera suohkan/Hamarøy kommune.

Regionen har høy verdiskaping basert på bruk av naturressurser og industriell foredling av dem. Samtlige av de ledende industribedriftene utnytter lokalt råstoff. Det gjelder produksjonen av sement ved Norcem Kjøpsvik/Heidelberg Sement Group med 150 ansatte, The Quartz Corp

som bearbejder kvartssand for internasjonale markeder med 100 ansatte samt oppdrettsbedriftene Nordlaks med 13 ansatte og Ellingens Seafood med 15 ansatte. I regionen foregår «formidabel» kraftproduksjon basert på vannkraft og vindturbiner. Samlet gir disse virksomhetene Tysfjordsamfunnet gode forutsetninger for vekst og utvikling. Den industrielle virksomheten antas å skape nye arbeidsplasser som bidrar til økonomisk vekst og utvikling. Utvalget hevder at en forbedret økonomi i Hamarøy og regionen er avgjørende for å bringe det lulesamiske samfunnet inn på bedre spor etter alle nedturene de siste årene: Trusselen mot det lulesamiske språket, langtidskonsekvenser av boligaksjonen, overgrepssakene og den generelle utvikling de seneste årene som har hindret målrettet utvikling. En gunstig utvikling i kommunen avhenger av befolkningsutviklingen og tilflytting i stedet for dagens tendens til fraflytting. Utvalget formulerer i kortform at den ønskede utviklingen er avhengig av endring i kommuneøkonomien som er preget av: «Privat velstand, offentlig fattigdom og samiske tap». Innstillingen peker ut et vidt felt av utfordringer Hamarøy kommune må konsentrere seg om: Omfatter næringsutvikling, utbygging av bedre havneforhold, konkret arbeid med lulesamisk språk og kultur, utbygging av idrettsanlegg og styrking av ungdoms- og idrettsmiljøene i kommunen.

Disse innsatsområdene vil være avgjørende for en ny giv både på Drag og i kommunen som helhet. Blant utfordringene utvalget særlig fremhever er revitaliseringen av lulesamisk språk og kultur i et nært samarbeide mellom Hamarøy kommune og Sametinget, en helsetjeneste som tar utgangspunkt i samiske forhold og som styrker samisk språk og identitet i alle livsfasen. Sist, men ikke minst fremhever utvalget behovet for endringer i det lulesamiske samfunnet som Jaskaprojektet avdekket stort behov for. Utvalget er også opptatt av at den globale klimakrisen vil utfordre regionen og at denne utfordringen øker lulesamenes behov for tettere samarbeid med urfolksnettverk internasjonalt (Ájlove, 2021-25, 2026-30).

Utvalget tar også til orde for tiltak rettet mot ungdom og fremtida. Ett av de konkrete forslagene er å gjøre Drag skole til en «lulesamisk profilskole» som i tillegg til å være et mønsterbruk som skole, også må få oppgaver med å utvikle læremidler og språkprogram. Utvalget fremhever det ansvar som hviler på den lulesamiske regionen for å bidra til det samiske fellesskapet på linje med nord- og sørsamiske institusjoner. Dessuten må det lulesamiske hovedområdet i Norge bidra til hele det lulesamiske fellesskapet på tvers av Riksgrensen. Utvalget legger vekt på at Árran Julevsáme guovdás/Lulesamisk senter skal være tilrettelegger med stor innsats innafor kunnskapsutvikling som binder regionens lokale utfordringer i dialog og samarbeid med de internasjonale urfolksnetteværkene. På den måten kan Árran som kunnskapsinstitusjon påvirke lokale, regionale og nasjonale utfordringer fra et samisk perspektiv. En viktig del av Árrans framtidige innsats må bestå i å forsone befolkningen med de tapene nasjonale og lokale myndigheter har påført lulesamisk språk, tradisjon og fellesskap.

I tillegg til de tiltak utvalget nevner er det viktig å minne om behovet for å støtte det sjøsamiske og pitesamiske miljøet som strever med å tiltrekke seg offentlig oppmerksomhet for å hindre at miljøene utviskes og forsvinner fullstendig. Begge bør inngå i Árrans framtidige oppgaver i tillegg til innsatsen for det lulesamiske samfunnet. Det vil øke betydningen av Árran som en levende kunnskaps- og kulturinstitusjon på Ájluokta i Hábmara suohkan.

9 Litteratur

- Aira, H. Lulesamisk språk – fra et privat hjemmespråk til et offisielt samisk språk?, Bårjås, 2002
- Aira, H. (2016).
file:///C:/Users/jne002/Downloads/baarjaas_2016_hk__et_innblikk_i_samisk_kvinnehistorie_med_isbn.pdf
- Andersen, T.K. (2007). Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord fra 1850 til andre verdenskrig. Forlaget Bahko.
- Bateson, G. (1972). Steps to an ecology of mind University of Chicago Press. Chicago IL.
- Bjørklund, I. (1985). Fjordfolket i Kvæningen: fra samisk samfunn til norsk utkant, 1550-1980. Universitetsforlaget.
- Bjørklund, I og Gaski, H.(2014): Anders Larsen. Mearrasámi birra- Om sjøsamenes historie, Tromsø Museums Skrifter, Tromsø.
- Edvardsen, E. (1992). Den gjenstridige allmue. Skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn.
- Evjen, B. (1999). Fra eksotiske forskningsobjekter til aktive forskere/From exotic research objects to active researchers. Bårjås, 1999.
- Evjen, B. (2017/2018): Manen Divtasvuonan ja majt gávnadin? Hvorfor Tysfjord og hva fant de? Bårjås, 2017/2018.
- Evjen, B. (2001). Velferd og mangfold: Tysfjord kommune 1950-2000.
- Hedel, Eyvind (2009): Klientkarrierer i profesjonskulturelle grenseland, Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø.
- Hætta, J.K (2020): «Lulesamisk reindrift i en bærekraftig utvikling», Årbok for Hamarøy, 33.årgang, Hamarøy Historielag
- Klein, Melanie: (1988): Kärlek, skuld och gottgjørelse, Natur och Kultur, Stockholm.
- Kyllingstad, Jon Røyne (2018). 'Rase'- vitenskap og ideologi. Om bakgrunnen for Alette og Kristian Schreiners forskning i Tysfjord. Bårjås 2018.
- Læstadius, L.L (1909): Ens Ropandes Røst i Óknén, Årens 1852-56, Uleåborg.
- Læstadius. L.L (2003): Fragmenter I Lappska Mythologin, Gudelära. Angelica Forlag AS, Tromsø
- Mathiesen, P. (1974). Oppdragsforskning for det Kgl. Kommunal- og Arbeidsdepartementet: D.1: Boligreising og nasjonal tilpassing hos den samiske minoritetsgruppe.
- Mikkelsen, A.K (Gurak, A) (2016): Taushet, tabuer og tapte ansikter- Angår det oss?, Bårjås, 2016
- Minde, H. (2005). Fornorskinga av samene: hvorfor, hvordan og hvilke følger. Kompetansesenteret for urfolks rettigheter.
- Myrvoll, M. (2010). Bare gudsordet duger: om kontinuitet og brudd i samisk virkelighetsforståelse. Universitetet i Tromsø, Institutt for arkeologi og sosialantropologi.
- Nergård, Jens-Ivar (1977). Samfunn, skole og identitet. Hovedfagsoppgave Universitetet i Tromsø.
- Nergård, Jens-Ivar (2019). Dialoger med naturen: etnografiske skisser fra Sápmi. Universitetsforlaget.
- Nergård, Jens-Ivar (2021). The Sámi Narrative tradition. Cosmopolitans on The Artic Tundra, Routledge, London New York.
- Nielsen, Alf Ragnar (1994). Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie: Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune. ISBN: 8299210240, 9788299210249.

- Nordland politidistrikt, 2017: Overgrepene i Tysfjord - erfaringer og funn fra politiets etterforskning. https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/sluttrapport-tysfjord_endelig.pdf
- NOU 2000: 3 – regjeringen.no: Samisk lærerutdanning — mellom ulike kunnskapstradisjoner.
- Nystø, S-R. (1983). Om forholdet mellom det samiske og det norske samfunn i Tysfjord i: Årbok for Tysfjord i 1983.
- Rønnebu, F. (2008). "Befolkning og identitet i Tysfjord". Artikkel i Årbok Tysfjord 2008 (s. 12-13).
- Schreiner, A. (1932): Anthropologische Lokaluntersuchungen in Norge: Hellemo (Tysfjordlappen)(Vol.1932,no.1 Skrifter Det norske vitenskapsakademi i Oslo) I kommisjon hos Dybwad.
- Soleim, M. N., Nergård, J. I., & Andersen, O. (2015). Grenselos i grenseland. Orkana Akademisk.
- Storjord, T. (1993). Samene i Nord-Salten: lulesamisk historie og kultur.
- Todal, J. (2002). «-jos fal gáhttet gollegielat»: vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet. Avhandling til dr.art.-graden. Det humanistiske fakultetet Universitetet i Tromsø.
- Todal, J (2002): Framtida for lulesamisk språk, Bårjås, 2002
- Tuhiwai Smith, L. (2005). Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples, Zed Books Ltd., London, 1999. Relaciones Internacionales.
- Øverli, I. T., Bergman, S., & Finstad, A. K. (2017). Om du tør å spørre, tør folk å svare. Hjelpeapparatets og politiets erfaringer med vold i nære relasjoner i samiske samfunn. Oslo, Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.